

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи
і спеціальних галузей історичної науки

Дипломна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
на тему

**Зовнішня політика Пруського королівства за правління Фрідріха II
(1740 –1786 рр.).**

Виконав: студент 4 курсу,
групи ІА–41
Спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Марчака Андрія Ігоровича

Науковий керівник:
Кандидат історичних наук, доцент
Дебенко Василь Зеновійович
Рецензент

Івано–Франківськ, 2026 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Утворення Пруського королівства та його зовнішня політика першої третині XVIII ст.....	8
РОЗДІЛ 2. Австро-пруське суперництво в центральній Європі середини XVIII ст. Сілезькі війни 1740-1745 рр.....	22
РОЗДІЛ 3. Пруссія в Семирічній війни 1756-1763 рр.....	40
РОЗДІЛ 4. Участь Пруського королівства в першому поділі Речі Посполитої.....	57
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68

ВСТУП

Актуальність теми. Тема дослідження є актуальною з кількох причин.

Зовнішня політика Пруського королівства за правління Фрідріха II (1740–1786 рр.) представляла собою радикальний перехід від накопичення внутрішніх ресурсів, розпочатого в першій третині XVIII століття після офіційного проголошення королівства у 1701 році, до активної силової експансії, що докорінно змінила баланс сил у Європі. Ключовим вектором цієї політики стало австро-пруське суперництво за гегемонію в Центральній Європі, яке вилилося у кровопролитні Сілезькі війни, де захоплення заможної Сілезії перетворило Пруссію на економічного та військового гіганта.

Випробуванням на життєздатність нової держави стала Семирічна війна, у якій Пруссія, перебуваючи на межі повної катастрофи після поразок під Кунерсдорфом та Максеном, зуміла вистояти завдяки стратегічному таланту монарха та «Диву Бранденбурзького дому» 1762 року, підтвердивши свій статус великої держави Губертусбурзьким миром. Заключним етапом зовнішньополітичної стратегії Фрідріха II стала участь у першому поділі Речі Посполитої (1772–1775 рр.), що дозволило через дипломатичні інтриги та секретні конвенції з Росією та Австрією анексувати Західну Пруссію та Вармію, нарешті об'єднавши розрізнені території королівства в єдиний територіальний моноліт та встановивши повне економічне домінування в регіоні.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Пруського королівства у 1740–1786 роках, спрямована на зміну територіально-політичного статусу держави в Європі. Вона охоплює комплекс воєнних конфліктів, дипломатичних маневрів та економічних заходів, що забезпечили перетворення Пруссії на провідну велику державу.

Предметом дослідження є стратегічні напрями, методи та інструменти реалізації зовнішньої політики Фрідріха II, зокрема еволюція пруського мілітаризму, дипломатичні союзи та механізми територіальної експансії. Дослідження фокусується на ролі воєнних кампаній, таких як Сілезькі війни та

Семирічна війна, а також на політико-правових аспектах анексії польських земель під час першого поділу Речі Посполитої.

Метою дипломної роботи є комплексний аналіз стратегічних цілей, етапів та результатів зовнішньої політики Пруського королівства за правління Фрідріха II Великого, а також з'ясування ролі цієї політики у перетворенні Пруссії на провідну європейську державу. Дослідження спрямоване на розкриття взаємозв'язку між військовими кампаніями (Сілезькі війни, Семирічна війна) та дипломатичними інструментами (перший поділ Речі Посполитої), що забезпечили територіальну цілісність та геополітичне домінування Пруссії в Центрально-Східній Європі.

Мета роботи полягає у комплексному аналізі стратегічних напрямів, еволюції та результатів зовнішньої політики Пруського королівства за правління Фрідріха II, а також у визначенні ролі Пруссії у трансформації тогочасної системи міжнародних відносин.

Для досягнення мети поставлено такі завдання:

Проаналізувати передумови та особливості зовнішньої політики Пруссії у першій третині XVIII ст., що створили фундамент для подальшої експансії королівства;

Дослідити витоки та перебіг австро-пруського суперництва в Центральній Європі, приділивши особливу увагу змісту та наслідкам Сілезьких воєн;

Охарактеризувати дипломатичну та військову стратегію Фрідріха II у роки Семирічної війни, а також з'ясувати вплив «Дива Бранденбурзького дому» на збереження пруської державності;

Розкрити передумови, причини та механізми залучення Пруського королівства до першого поділу Речі Посполитої;

Проаналізувати зміст дипломатичних конвенцій 1772–1775 рр. та їхній вплив на територіальну консолідацію пруських земель і економічне домінування Берліна в регіоні;

Узагальнити результати зовнішньополітичної діяльності Фрідріха II та визначити наслідки його правління для становлення Пруссії як великої європейської держави.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1701 по 1786 роки. Нижня межа визначена 1701 роком — датою офіційного проголошення Пруського королівства, що дозволяє проаналізувати витoki прусської державності та особливості зовнішньої політики у першій третині XVIII століття, як це передбачено завданнями першого розділу. Верхня межа окреслена 1786 роком, коли завершилося правління Фрідріха II Великого, що ознаменувало фінал цілої епохи активної територіальної експансії, утвердження Пруссії як великої європейської держави та остаточної інтеграції земель, здобутих під час першого поділу Речі Посполитої. Таким чином, обрані рамки дозволяють комплексно дослідити шлях трансформації Пруссії від моменту її утворення до піку політичної могутності наприкінці XVIII століття.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Центрально-Східної Європи, насамперед землі Пруського королівства (Бранденбург, Сілезію, Помор'я, Східну та Західну Пруссію), а також суміжні регіони Австрійської монархії та Речі Посполитої. Простір роботи фокусується на театрах воєнних дій у басейнах річок Ельба, Одер та Вісла, де відбувалися ключові територіальні зміни та битви, що визначали кордони прусської держави.

Стан наукової розробки обраної теми характеризується значним масивом різнопланових досліджень, що охоплюють період від початку XVIII століття до сучасності. Фундаментальну базу становлять класичні праці англomовних та німецьких авторів, серед яких особливе місце посідає восьмитомна робота Т. Карлайла [34], що детально реконструює життєпис Фрідріха II та політичну атмосферу його епохи. Біографічний аспект та особистість прусського монарха як ключового архітектора зовнішньої політики ґрунтовно досліджені у працях Т. Бленнінга [21], К. Бракенбері, Г. Довера [26] та В. Редавея [38], які аналізують перетворення Пруссії на велику державу через призму лідерства. Військовий складник прусської політики, зокрема

стратегія і тактика в роки Сілезьких та Семирічної воєн, став об'єктом прискіпливої уваги К. Даффі [27], П. Хейторнтуейта [33], Г. Редмана та Ф. Лонгмана [36], які акцентують увагу на унікальності пруської військової машини. Окремі аспекти баталістики, зокрема Кунерсдорфська битва та битва при Лейтені, детально описані в роботах Ю. Кріле [34] та С. Льюїса [34]. Питання становлення Бранденбурзько-Прусської держави та її правового статусу в системі міжнародних відносин висвітлені у дослідженнях К. Фрідріха, П. Дваєра [28] та Ф. Дхондта [25].

Сучасна українська історіографія суттєво доповнює тему, фокусуючись на системних трансформаціях міжнародних відносин та регіональних аспектах пруської експансії. Загальний контекст епохи представлений у працях О. Брусиловської [2], Г. Шульце [19] та Е. Цольнера [18], які дають змогу простежити місце Пруссії у загальноєвропейських процесах. Внутрішні механізми милітаризації, зокрема запровадження кантон-регламенту та підготовку збройних сил до глобальних конфліктів, досліджують В. Гордієнко, Г. Гордієнко [4] та М. Дойчик [7]. Економічний чинник як основу зовнішньополітичних успіхів Фрідріха II аналізує Р. Ковальчик [11]. Особлива увага в роботах Л. Зашкільняка [9], М. Крикуна [9], П. Даниляка [5], І. Ковтуна [13], Ю. Стецюк [16] та О. Філатової [17] приділяється кризі Речі Посполитої та механізмам її поділів, де Пруссія виступила одним із головних ініціаторів територіального перерозподілу. Дипломатичні маневри європейських дворів у період Семирічної війни та Великої Північної війни відображені у статтях С. Пика [14] та О. Слісаренка [15]. Таким чином, наявна література дозволяє всебічно розглянути зовнішню політику Пруссії, поєднуючи класичні підходи з новітніми інтерпретаціями ролі Фрідріха II у світовій історії.

Методологічну основу дослідження становлять принципи об'єктивності та історизму, що дозволяють розглядати зовнішню політику Пруссії у її постійному розвитку та взаємозв'язку з загальноєвропейськими процесами. У роботі застосовано комплекс загальнонаукових та спеціально-історичних методів, зокрема історико-системний для аналізу структури міжнародних

відносин XVIII століття та порівняльно-історичний для зіставлення стратегій великих європейських держав.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі системного переосмислення зовнішньополітичного курсу Фрідріха II через синтез класичної воєнно-політичної історії та новітніх підходів до вивчення геоекономічних чинників експансії Пруссії у XVIII столітті. На основі аналізу широкого кола джерел, зокрема праць В. Реддавея та інших дослідників, у роботі уточнено роль Пруссії не лише як військового агресора, а й як архітектора нової системи балансу сил, що базувалася на територіальній консолідації та економічному прагматизмі. Подальшого розвитку набуло положення про те, що перший поділ Речі Посполитої (1772–1775 рр.) став логічним завершенням формування Пруссії як географічно цілісного та економічно самодостатнього організму, що зумовило остаточну трансформацію європейської «рівноваги» у домінування великих континентальних імперій. Крім того, робота акцентує увагу на взаємозалежності між дипломатичними маневрами монарха та його стратегією виживання держави в умовах воєнних криз, зокрема під час Семирічної війни.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання матеріалів та висновків дослідження для підготовки лекційних курсів, семінарських занять і навчально-методичних посібників із всесвітньої історії, історії міжнародних відносин та політичної думки раннього Нового часу. Систематизовані дані про механізми пруської експансії та методи дипломатичної боротьби Фрідріха II можуть бути корисними для фахівців у галузі політології та міжнародних відносин при аналізі історичних моделей «дипломатії сили» та стратегій територіальної консолідації держав. Крім того, результати роботи можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових розвідок, присвячених історії німецької державності, геополітичним трансформаціям у Центрально-Східній Європі та вивченню ролі лідерства в умовах системних воєнно-політичних криз.

Структура роботи складається з вступу, змісту, чотирьох розділів, виновок та використаних джерел (**46 позицій**).

РОЗДІЛ 1

УТВОРЕННЯ ПРУССЬКОГО КОРОЛІВСТВА ТА ЙОГО ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ПЕРШІЙ ТРЕТИНИ ХVІІІ СТ.

Перша третина ХVІІІ століття стала для Пруссії епохою стрімкого державотворення, що розпочалася з кардинальної зміни її міжнародно-правового статусу. 16 листопада 1700 року між курфюрстом Бранденбурзьким Фрідріхом III та імператором Священної Римської імперії Леопольдом I був підписаний Коронний договір. Згідно з цією угодою, в обмін на надання 8-тисячного військового корпусу для участі у Війні за іспанську спадщину (1701–1714 рр.), Гогенцоллерни отримали право на королівський титул.

Цей акт став результатом тривалих та виснажливих дипломатичних торгів, оскільки імператор Леопольд I Габсбург тривалий час чинив опір створенню ще одного королівського престолу в межах німецьких земель, побоюючись порушення релігійного та політичного балансу. Проте наближення масштабного конфлікту за іспанську спадщину змусило Відень піти на поступки в обмін на обіцянку Фрідріха III виставити 8-тисячний контингент добірних військ для підтримки інтересів імперії. Важливим юридичним компромісом, зафіксованим у Коронному договорі, стала специфічна формула титулу – «король у Пруссії» (*Rex in Borussia*) [20, с. 3].

Таке формулювання дозволяло уникнути прямого конфлікту з польським королем Августом II Сильним, який володів Західною Пруссією, та підкреслювало, що королівська влада Гогенцоллернів поширюється лише на територію колишнього герцогства, яке формально перебувало поза межами Священної Римської імперії.

Церемонія коронації, що відбулася 18 січня 1701 року, була сповнена глибокого політичного символізму. Фрідріх I свідомо відмовився від традиційного помазання руками духовенства, провівши акт самокоронації. Цим жестом він демонстрував Європі, що його влада має суверенний характер і не

залежить від волі Папи Римського чи імператора, а ґрунтується на династичному праві та силі власної держави [46, р. 42].

Того ж дня було засновано Орден Чорного Орла, який став інструментом консолідації пруської аристократії навколо нового престолу. Попри те, що Ватикан та низка католицьких монархів спочатку відмовилися визнавати новий статус Пруссії, підтримка з боку Великої Британії та Нідерландів, які потребували пруської військової допомоги у війні проти Франції, остаточно закріпила королівство у системі міжнародних відносин [2, с. 64].

Військова участь Пруссії у Війні за іспанську спадщину (1701–1714 рр.) стала першим серйозним іспитом для молодого королівства на міжнародній арені. Хоча пруські війська діяли переважно у складі союзних армій на полях битв в Італії та Фландрії, їхня висока боєздатність змусила провідні держави світу рахуватися з Берліном. Укладений за результатами конфлікту Утрехтський мирний договір 1713 року офіційно підтвердив королівський статус Гогенцоллернів для всієї Європи [1, с. 182].

Цей договір демонструє, що політика Фрідріха I була складною та формувалася не стільки його заздальгідь визначеними зобов'язаннями щодо визнання, скільки його прагненням до новоствореної королівської гідності Пруссії. Між 1700 і 1702 роками Фрідріх маневрував дипломатично між кількома партнерами, використовуючи військові зобов'язання для забезпечення символічного визнання свого королівського титулу [24, р. 118]. Його нерішучі спроби звернутися до монархів Бурбонів та загравання з нейтралітетом демонструють його тактичні маневрування. Зрештою, він став на бік претендента з династії Габсбургів, Карла III, але лише після того, як отримав значні поступки, які забезпечили широке визнання його королівського титулу.

Геополітичне становище Пруського королівства на початку XVIII століття визначалося критичною роздробленістю його територій, що змушувало Берлін проводити надзвичайно гнучку та часом опортуністичну зовнішню політику. Оскільки володіння Гогенцоллернів були розділені землями інших держав, головною метою дипломатії Фрідріха I та його наступника став пошук шляхів до територіальної консолідації [28, р. 54]. Ключовим викликом цього

періоду стала Велика Північна війна (1700–1721 рр.), яка докорінно змінила баланс сил на Балтиці. Тривалий час Пруссія дотримувалася політики «озброєного нейтралітету», намагаючись отримати вигоди від виснаження обох сторін конфлікту – Швеції та Росії [15, с. 104].

Фінальний етап Великої Північної війни став для Пруссського королівства часом вирішального переходу від пасивного спостереження до активної територіальної експансії. Вже у 1713 році на тлі загального наступу антишведської коаліції, коли Росія почала активне просування на шведські володіння в Балтійському морі, а Данія атакувала Бремен і Ферден, Пруссія під керівництвом нового короля Фрідріха Вільгельма I чітко окреслила власні претензії на німецькі землі Швеції. Поки російський флот у 1714 році здобував стратегічну перемогу біля мису Гангут, що призвело до окупації Аландських островів і Фінляндії, Берлін майстерно готував ґрунт для дипломатичного закріплення своїх інтересів [1, с. 201].

Особливого значення це набуло у 1717 році, коли дипломатичні зусилля Петра I у Парижі завершилися підписанням Амстердамського договору. Цей документ, укладений між Росією, Францією та Пруссією, фактично визначив долю Північної війни, зафіксувавши військовий розгром Швеції та гарантувавши Пруссії підтримку її територіальних претензій з боку провідних держав [1, с. 201]. На тлі цих подій загибель шведського короля Карла XII у 1718 році під час облоги фортеці Фредеріксгальд стала фатальним ударом для шведського опору. Смерть короля у віці 36 років, яка за легендою сталася не від данської, а від «своєї» шведської кулі, призвела до миттєвого ослаблення волі Стокгольма до боротьби.

Відчувши зміну балансу сил у 1719 році, Пруссія почала поступово дистанціюватися від союзу з Росією, особливо коли Англія та Швеція виступили єдиним фронтом проти зростаючого російського впливу. Поки російське командування проводило масштабні операції на шведській території, знищуючи промислові заводи та замки з метою змусити уряд до миру, Пруссія вже готувала ґрунт для сепаратних домовленостей. Це маневрування завершилося у 1720 році підписанням Стокгольмського миру [42, р. 167].

Згідно з умовами цієї угоди, до Пруссії відійшли стратегічно цінні території, розташовані на південь від річки Пеене та на схід від каналу Пеенештром. Особливе значення мало приєднання островів Узедом і Волін, а також міст Штетин, Дамм і Голльнов. Отримання Штетина не лише забезпечило Пруссію потужною фортецею, а й фактично передало під її контроль усю торгівлю в нижній течії Одера. Паралельно з цим, Швеція була змушена врегулювати конфлікт і з Данією: за Фредеріксборзьким миром вона втратила право на звільнення від мита за прохід суден через протоку Зунд, що підкреслило її остаточний занепад як морського гегемона. Таким чином, дипломатичний успіх 1720 року дозволив Пруссії закріпити статус «п'ятої великої держави» Європи, володіння якої тепер простягалися від балтійського узбережжя глибоко в серце континенту, створюючи ідеальний плацдарм для майбутніх звершень Фрідріха II Великого [19, с. 142].

Після тріумфального Стокгольмського миру 1720 року, Пруссія зосередилася на легітимації своїх нових кордонів та пошуку союзників, які б гарантували недоторканність її розрізаних володінь. Ключовим вузлом пруської дипломатії цього часу стало «Юліх-Берзьке питання» – претензії Гогенцоллернів на спадщину в Рейнській області, що змушувало Берлін постійно маневрувати між Віднем, Парижем та Лондоном.

Це питання, що коренилося ще в Ксантенському договорі 1614 року, у 1720-х роках набуло особливої гостроти через наближення вигасання династії Пфальц-Нойбургів. Оскільки чинний курфюрст Карл Філіп не мав спадкоємців чоловічої статі, Пруссія вбачала у володінні Юліхом і Бергом можливість створити стратегічний плацдарм на заході Німеччини, що змушувало її до складного лавірування між великими європейськими союзами [25, р. 312].

Воно базувалося на складній системі особистих зв'язків між сюзереном та васалом. Згідно з імперськими канонами, право на володіння ф'єфом (феодом) залежало від прямої інвеститури Імператором. Кожна зміна правителя в герцогствах вимагала особистого візиту нового графа чи герцога до Відня для отримання офіційного підтвердження. Найбільшою загрозою для династій була ситуація «відкритого ф'єфа», коли у разі вигасання чоловічої лінії володіння

поверталось до рук Імператора, який міг передати його будь-якому лояльному васалу. Саме тому курфюрст Пфальцу Карл Філіпп у 1717 році здійснив стратегічний крок, видавши свою доньку Елізабет Августу Софію за Йозефа Карла Зульцбахського, сподіваючись у такий спосіб обійти жорсткі правила виключно чоловічого спадкування та зберегти землі за домом Віттельсбахів [23, р. 341].

Проте Пруссія, представлена династією Гогенцоллернів, висувала власну правову аргументацію, яка базувалася на Ксантенському договорі 1614 року та остаточній угоді про поділ від 1666 року. Згідно з цими документами, Гогенцоллерни вважали себе законними спадкоємцями всіх територій (включаючи Юліх і Берг) у разі припинення лінії Пфальц-Нойбургів. Конфлікт ускладнювався тим, що на початку XVII століття обидві сторони захопили ці землі силою, фактично поставивши Імператора перед фактом, який він не міг змінити військовим шляхом.

Ситуація додатково заплутувалася наявністю претензій з боку Саксонського дому, що апелював до імперських привілеїв ще XV століття. У цій юридичній війні сторони маніпулювали нормами: Пруссія наголошувала на договорах про поділ, тоді як їхні опоненти висували на перший план принцип «найсвіжішого права» та необхідність явної згоди всіх претендентів на будь-яку зміну порядку спадкування.

Цей правовий глухий кут змусив короля Фрідріха Вільгельма I до ризикованої «дипломатії гойдалок». 30 квітня 1725 року, після підписання миру між Імператором Карлом VI та іспанським королем Філіпом V, Європа розкололася на два ворожі блоки. Пруссія спочатку приєдналася до Ганноверського союзу 3 вересня 1725 р. разом із Великою Британією та Францією, вбачаючи у західних державах гарантів своїх прав на Рейні [2, с. 91].

Ганноверський союз, укладений 3 вересня 1725 року, став для Пруського королівства найважливішим дипломатичним експериментом, що мав на меті вихід з-під політичної опіки австрійських Габсбургів. Створення цього альянсу, до якого також увійшли Велика Британія та Франція, було прямою реакцією на підписання Віденського договору між імператором Карлом VI та Іспанією [18,

с. 312]. Для пруського короля Фрідріха Вільгельма I участь у цій лізі не була питанням підтримки британських торгових інтересів чи іспанського престолонаслідування; вона мала суто прагматичну мету – отримання дієвих міжнародних гарантій на спадкування герцогств Юліх і Берг.

У текст договору була включена секретна клаузула, згідно з якою Лондон і Париж зобов'язувалися сприяти Гогенцоллернам у реалізації їхніх територіальних претензій на Рейні, що фактично робило західні держави головними союзниками Пруссії у її протистоянні з імперським центром [25, р. 315].

Однак перебування Пруссії у складі Ганноверського союзу швидко перетворилося на складну дипломатичну пастку. Як член Священної Римської імперії, Фрідріх Вільгельм I відчував глибокий внутрішній конфлікт, оскільки пряме протистояння з імператором Карлом VI межувало з державною зрадою в межах імперського права.

Крім того, пруський монарх почав підозрювати, що британський король Георг I (який водночас був курфюрстом Ганновера) прагне використати потужну пруську армію лише як інструмент захисту власних німецьких володінь від можливої австрійської агресії, не маючи реальних намірів воювати за пруські інтереси на заході Німеччини [19, с. 149]. Ситуація загострилася після зближення Відня з Російською імперією у 1726 році, що створило пряму загрозу східним кордонам Пруссії та змусило Берлін шукати шляхів до відступу.

Розчарування в щирості партнерів по Ганноверській лізі призвело до радикального розвороту пруського курсу. 12 жовтня 1726 року Пруссія підписала сепаратний Вустергаузенський договір з Австрією, фактично зрадивши своїх західних союзників [40, р. 88].

Підписання Вустергаузенського договору 12 жовтня 1726 року стало моментом радикальної переорієнтації зовнішньої політики Пруссії, що ознаменувало її перехід від західного альянсу до тісного союзу з австрійськими Габсбургами. Для короля Фрідріха Вільгельма I цей крок був продиктований не лише глибокою повагою до імперської ієрархії, а й прагматичним розрахунком:

він усвідомив, що перебування у складі Ганноверського союзу несе для Пруссії загрозу опинитися на передовій лінії війни проти Імперії та Росії без реальних гарантій територіальних надбань [1, с. 212].

Ключову роль у цьому розвороті відіграла діяльність австрійської дипломатії в особі графа Зекендорфа, який зумів переконати прусського монарха, що лише пряма угода з імператором Карлом VI може забезпечити законне та мирне вирішення Юліх-Берзького питання [23, р. 385].

Центральною віссю договору стала готовність Пруссії стати головним гарантом «Прагматичної санкції» – правового документа, що мав забезпечити єдність володінь Габсбургів під рукою Марії Терезії [18, с. 320]. В обмін на цю стратегічну поступку, яка фактично зв'язувала майбутнє Пруссії з долею австрійської корони, Берлін отримав від Відня урочисту обіцянку підтримати пруські права на герцогства Юліх і Берг.

Для Фрідріха Вільгельма I це виглядало як остаточна перемога. Він вважав, що за допомогою імперського авторитету Пруссія зможе безкровно приєднати багаті рейнські землі, уникнувши при цьому небезпечної залежності від амбіцій Великої Британії та Франції.

Однак цей маневр коштував Пруссії міжнародної репутації. Французька дипломатія, зокрема міністр Шовелен, сприйняла цей перехід як особисту зраду, фактично заблокувавши для Пруссії можливість повернення до союзу із західними державами. Протягом 1730-х років стало зрозуміло, що обіцянки Імператора були порожніми: Австрія продовжувала таємні переговори з Віттельсбахами, а Пруссії як компенсацію пропонували лише незначні володіння, на кшталт сеньйорії Равенштейн [21, р. 94].

Крах ілюзій щодо імперської справедливості та феодального права став вирішальним чинником у формуванні світогляду молодого Фрідріха II. Усвідомивши, що юридичні титули та присяги у Відні є лише ширмою для реальної політики, він відмовився від виснажливих суперечок за Рейнські землі, спрямувавши накопичену військову міць на захоплення Сілезії, що стало остаточним розривом із середньовічною системою імперських зв'язків [26, р. 45].

Конфлікт між Пруським королівством та Францією у 20–30-х роках XVIII століття являв собою приховане, але запекле геополітичне суперництво, яке визначало межі пруських амбіцій на заході Європи. Для Версаля стрімке піднесення мілітарної потуги Гогенцоллернів розглядалося як пряма загроза традиційній французькій стратегії збереження «німецької свободи» – політичної роздробленості Священної Римської імперії, яка дозволяла Франції домінувати на континенті [26, р. 45].

Центральним вузлом цієї напруги стало Юліх-Берзьке питання. Французька дипломатія панічно побоювалася створення потужного пруського військового анклаву безпосередньо на берегах Рейну, що могло б стати бар'єром для французької експансії на схід. Аби заблокувати претензії Фрідріха Вільгельма I, Франція зробила ставку на підтримку католицьких курфюрстів з дому Віттельсбахів, намагаючись оточити пруські рейнські володіння коаліцією лояльних до Версаля дрібних князівств.

Особливої гостроти конфлікт набув після 1726 року, коли Пруссія залишила Ганноверський союз, до якого входила разом із Францією та Великою Британією. Перехід Берліна на бік Австрії за Вустергаузенським договором був сприйнятий французьким державним секретарем закордонних справ Шовеленом як акт особистої зради та нечуване дипломатичне віроломство.

З цього моменту Франція перейшла до політики тотальної дипломатичної ізоляції Пруссії. Шовелен став архітектором системи стримування, яка мала на меті позбавити Пруссію будь-якої міжнародної підтримки в її західних територіальних домаганнях. Французькі дипломати при європейських дворах відкрито заявляли, що Пруссія є ненадійним партнером, чиї апетити загрожують загальній стабільності, а тому будь-які переговори з нею щодо рейнської спадщини мають бути припинені. [

Непряме військове зіткнення між державами відбулося під час Війни за польську спадщину (1733–1735 рр.). Хоча формальним приводом була боротьба за польську корону між Станіславом Лещинським та Августом III, справжні баталії розгорталися на берегах Рейну. Пруссія, виконуючи союзницькі

зобов'язання перед Австрією, була змушена виставити 10-тисячний корпус проти французьких військ [9, с. 312].

Ця кампанія продемонструвала глибоку кризу пруської дипломатії того часу: армія «Короля-солдата» діяла вкрай пасивно, оскільки монарх не бажав повномасштабної війни з Людовиком XV, але й не міг ігнорувати вимоги імператора. Франція вийшла з цієї війни переможницею, зумівши через Віденський мир 1738 року остаточно нівелювати пруські надії на Юліх і Берг.

Кульмінацією багаторічного дипломатичного протистояння та остаточною крахом стратегії «озброєного очікування» Пруссії стала Гаазька декларація, підписана у квітні 1739 року. Цей документ фактично зафіксував повну міжнародну ізоляцію Берліна та неспроможність Фрідріха Вільгельма I реалізувати територіальні претензії Гогенцоллернів на герцогство Берг за допомогою легальних міжнародних механізмів [31, р. 104].

Декларація стала результатом консолідації провідних європейських держав – Франції, Великої Британії та Нідерландів, які, попри внутрішні суперечності, виступили єдиним фронтом, аби не допустити порушення балансу сил у Рейнській області через посилення Пруссії.

Основний зміст декларації полягав у категоричній відмові Пруссії в праві на безпосереднє спадкування рейнських земель після смерті чинного курфюрста Пфальцу. Замість визнання прав Гогенцоллернів, підписанти запропонували передати спірні території під тимчасову адміністрацію нейтральної сторони, фактично підтримуючи інтереси пфальц-зульцбахського претендента, який користувався протегуванням Версаля.

Для Пруссії це означало не просто відтермінування питання, а повне нівелювання Вустергаузенського договору 1726 року та всіх подальших угод з Австрією. Найболючішим аспектом для Фрідріха Вільгельма I стала позиція імператора Карла VI: хоча Відень формально не був ініціатором декларації, його мовчазна згода та відмова від активного захисту пруських інтересів продемонстрували, що Габсбурги протягом чотирнадцяти років використовували Пруссію лише як інструмент для легітимації «Прагматичної санкції», не маючи наміру виконувати власні зобов'язання [18, с. 329].

Гаазька декларація мала глибокий вплив на подальшу трансформацію пруської державної ідеології. Вона наочно продемонструвала, що Пруссія, попри наявність 80-тисячної дисциплінованої армії та профіцитного бюджету, залишалася в очах великих держав лише другорядним «молодшим партнером», чії права можна було проігнорувати заради загальної політичної кон'юнктури [28, р. 115].

Цей дипломатичний «диктат» з боку Франції та Британії викликав хвилю обурення в Берліні та став остаточним уроком «реальної політики» для молодого кронпринца Фрідріха. Декларація 1739 року підтвердила тезу про те, що жодні юридичні титули чи династичні присяги не мають ваги без готовності застосувати силу для їх захисту.

Таким чином, Гаазька декларація стала логічним завершенням першого етапу становлення Пруссії як великої держави. Вона відкрила шлях для мирного розширення на захід, але водночас вивільнила величезну енергію пруської військової машини для дій в іншому напрямку. Усвідомлення того, що Пруссія перебуває в дипломатичній облозі, змусило майбутнього короля Фрідріха II відмовитися від виснажливих і безплідних переговорів навколо Юліха-Берга.

Фундамент пруської зовнішньої політики XVIII століття було закладено не лише в дипломатичних канцеляріях, а й на плацах Потсдама, де Фрідріх Вільгельм I створив унікальну воєнно-адміністративну систему, що згодом отримала назву «пруського мілітаризму» [19, с. 154]. Протягом свого правління «Король-солдат» перетворив другорядне курфюрство на одну з наймогутніших військових потуг Європи, що підтверджується динамікою кількісного складу збройних сил. Якщо на початку його царювання, у лютому 1713 року, загальна чисельність армії становила 39 947 осіб, то вже в ході активних реформ до червня 1715 року вона зросла до 45 553 солдатів. Справжній мілітарний стрибок відбувся у 1730-х роках: у червні 1731 року військо налічувало 76 546 осіб, а напередодні приходу до влади Фрідріха II, у червні 1739 року, цей показник сягнув 81 034 солдатів. Для держави з населенням лише у 2,2 мільйона осіб це був безпрецедентний показник, який дозволив Пруссії мати четверту за потужністю армію в Європі [28, р. 59].

Справжній мілітарний стрибок відбувся у мирні 1720–1730-ті роки, коли король зосередився на внутрішньому структуруванні війська. До червня 1731 року чисельність армії сягнула 76 546 осіб, а напередодні приходу до влади Фрідріха II, у червні 1739 року, вона становила вже 81 034 солдати. [28, р. 59]. Таким чином, за 26 років правління Фрідріха Вільгельма I армія зросла більш ніж удвічі. Для держави з населенням лише у 2,2 мільйона осіб це був безпрецедентний показник: Пруссія посідала тринадцяте місце в Європі за чисельністю населення, але мала четверту за потужністю армію, поступаючись лише Франції, Росії та Австрії.

Аналіз структури армії за родами військ демонструє чіткий вектор на професіоналізацію та посилення ударної потуги. Основним компонентом пруської військової машини була інфантерія (піхота), чисельність якої за досліджуваний період зросла більш ніж удвічі: з 21 746 осіб у 1713 році до 52 391 у 1739 році. Це свідчить про домінування лінійної тактики, де дисципліна піхотних полків була вирішальним чинником.

Паралельно відбувалося зміцнення кавалерії, яка за час правління Фрідріха Вільгельма I зросла з 7 737 до 17 842 вершників, що значно підвищило мобільність війська. Важливо відзначити розвиток технічних підрозділів: чисельність артилерії збільшилася з 527 до 1 208 осіб, а з 1731 року в структурі офіційно зафіксовані військові інженери, чисельність яких залишалася стабільною (41 особа). Крім того, система внутрішньої безпеки та територіальної оборони посилилася за рахунок гарнізонних військ, кількість яких у червні 1739 року становила понад 9 500 осіб (включаючи гарнізонні компанії та нові гарнізонні підрозділи) [7, с. 343].

Ключовим елементом цієї мілітаризації стало впровадження у 1733 році так званої кантональної системи (Kantonssystem). Ця реформа фактично закріпила за кожним полком певний територіальний округ (кантон), з якого здійснювався набір рекрутів. Це дозволило королю вирішити критичну проблему дефіциту людських ресурсів: селяни проходили інтенсивний військовий вишкіл протягом кількох років, після чого поверталися до

господарства, залишаючись у резерві та з'являючись на щорічні збори[4, с. 1378].

Паралельно з цим було створено жорстку вертикаль офіцерського корпусу, де ключову роль відігравало дворянство – юнкери. Король фактично змусив аристократію змінити свої маєтки на казарми, перетворивши дворянство на службовий стан, чия честь і соціальний статус були нерозривно пов'язані з вірністю короні та військовою справою[34, р. 53].

Військова реформа супроводжувалася тотальною перебудовою державного апарату під потреби армії. У 1723 році було створено Генеральну директорію – надпотужне відомство, що об'єднало управління фінансами, внутрішніми справами та військовим забезпеченням. Весь державний бюджет Пруссії був підпорядкований єдиній меті: утриманню армії, на яку витрачалося до 80% усіх доходів королівства. Жорсткий режим економії, камералізм та запровадження суворої дисципліни не лише у війську, а й серед чиновників, створили специфічний «пруський дух» – культ обов'язку, точності та ощадливості[21, р. 110].

Король особисто перевіряв звіти та контролював витрати кожного талера, що дозволило йому залишити своєму наступнику, Фрідріху II, не лише величезну та ідеально навчену армію, а й повну державну скарбницю з резервом у 8 мільйона талерів. Таким чином, мілітаризація епохи «Короля-солдата» стала не просто нарощуванням м'язів, а повною трансформацією суспільства, де армія стала «державою в державі», а Пруссія – «армією, що має державу». Саме цей інструмент дозволив Пруссії у наступні десятиліття вийти на арену великої світової політики та розпочати боротьбу за домінування в Центральній Європі.

Для глибокого розуміння феномену піднесення Пруссії у 1713–1740 роках її необхідно розглядати в контрастному порівнянні з тогочасними сусідами, що демонструє переваги пруської моделі «держави-казарми» над традиційними імперіями та децентралізованими республіками. Найбільш яскраво цей контраст виявляється при порівнянні з Габсбурзькою монархією (Австрією). Хоча Австрія залишалася номінальним лідером Священної Римської імперії з

колосальними територіальними та людськими ресурсами, її державна структура була громіздкою та архаїчною[18, с. 345].

У той час як Фрідріх Вільгельм I створив Генеральну директорію для жорсткої централізації фінансів, австрійська система залишалася заручником провінційних привілеїв Угорщини, Богемії та Нідерландів. Пруссія, маючи значно менший демографічний потенціал, спромоглася створити армію, що за швидкістю мобілізації та рівнем дисципліни перевершувала імперські війська, перетворивши бідне курфюрство на силу, здатну згодом кинути виклик самому Імператору[23, р. 412].

Ще більш радикальним є порівняння Пруссії з Річчю Посполитою, що представляла собою приклад діаметрально протилежного шляху розвитку. У Пруссії панував абсолютизм, де воля монарха була законом, а дворянство (юнкерство) було повністю інтегроване в державну та військову службу. Натомість у Польщі панувала «золота вольність», де право *liberum veto* паралізувало роботу Сейму, а магнатські угруповання перешкоджали будь-яким спробам централізації[10, с. 240].

Поки Пруссія нарощувала військо з 40 до 81 тисячі осіб, Річ Посполита залишалася фактично беззбройною, що призвело до її перетворення з суб'єкта на об'єкт міжнародної політики. Прусська еліта, спостерігаючи за анархією сусіда, почала сприймати польські землі не як рівноправного партнера, а як простір для майбутньої територіальної експансії[9, с. 345].

Порівняно з Французьким королівством, яке залишалось культурним та економічним еталоном тогочасної Європи, Пруссія представляла модель граничної економії та раціоналізму. Франція Людовика XV страждала від хронічного дефіциту бюджету через надмірну розкіш двору та хаотичне управління фінансами. Прусський двір, навпаки, був найскромнішим на континенті: кошти, які у Версалі витрачалися на фавориток та бали, у Потсдамі спрямовувалися у державний резерв[11].

Крім того, Пруссія виявилася більш відкритою до інтеграції корисного людського капіталу. Після скасування Нантського едикту у Франції, саме Пруссія стала головним притулком для гугенотів, чий знання в текстильній

промисловості, збройовій справі та фінансах стали фундаментом для пруської індустріалізації.

Навіть порівняння з Російською імперією епохи наступників Петра I підкреслює специфіку пруського шляху. Обидві держави проходили через форсовану модернізацію, проте якщо Росія спиралася на невичерпні людські ресурси та масштабні, часто хаотичні реформи, то Пруссія діяла з хірургічною точністю. Пруський камералізм не допускав марнотратства: кожен талер у скарбниці та кожен солдат у полку мали своє чітке призначення.

Таким чином, станом на 1739 рік Пруссія постала як найбільш ефективна «мала велика держава» Європи. Її перевага над сусідами полягала в здатності максимально концентрувати обмежені ресурси на стратегічних цілях, що створило історичну можливість для Фрідріха II у 1740 році зруйнувати старий європейський порядок і вивести свою країну в авангард світової історії.

Аналіз державного розвитку Пруссії у 1713–1740 роках дозволяє зробити висновок, що цей період став фундаментом для її перетворення на велику європейську державу. Головним чинником успіху стала радикальна мілітаризація та адміністративна реформа Фрідріха Вільгельма I. Створення унікальної кантональної системи та Генеральної директорії дозволило Пруссії, попри обмежені ресурси, утримувати армію чисельністю понад 81 000 осіб, що за рівнем дисципліни та фінансового забезпечення випереджала значно більші за розміром сусідні імперії[4, с. 1380].

У сфері дипломатії перша третина XVIII століття була часом виснажливої боротьби за Юліх-Берзьку спадщину. Пруссія пройшла шлях від членства в Ганноверському союзі до багаторічної лояльності Австрії за Вустергаузенським договором. Проте Гаазька декларація 1739 року наочно продемонструвала крах цієї політики: провідні держави Європи відкрито заблокували пруські інтереси, ігноруючи юридичні аргументи Берліна[40, р. 94].

Таким чином, до 1740 року в Пруссії виникло гостре протиріччя між потужним військово-економічним потенціалом та дипломатичною ізоляцією. Усвідомлення того, що міжнародні договори без силового підкріплення не працюють, стало вирішальною передумовою для радикальної зміни курсу

Фрідріхом II. Накопичені за правління «Короля-солдата» ресурси стали тим інструментом, за допомогою якого Пруссія невдовзі зруйнувала існуючий європейський порядок.

РОЗДІЛ 2.

АВСТРО-ПРУССЬКЕ СУПЕРНИЦТВО В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ СЕРЕДИНИ XVIII СТ. СІЛЕЗЬКІ ВІЙНИ

Друга чверть XVIII століття стала часом радикальної трансформації геополітичної карти Європи, центром якої стало непримиренне суперництво між династіями Гогенцоллернів та Габсбургів. Якщо в попередні десятиліття Пруссія залишалася в тіні імперської політики Відня, то 1740 рік став «моментом істини», який перевів приховане невдоволення Берліна у площину відкритого збройного протистояння. Смерть двох ключових монархів – прусського короля Фрідріха Вільгельма I у травні та імператора Карла VI у жовтні 1740 року – створила унікальний вакуум влади та правову невизначеність у самому серці Священної Римської імперії.

Сходження на престол Марії-Терезії, легітимність якої базувалася на дискусійній «Прагматичній санкції», дало новому прусському королю Фрідріху II привід для перегляду старих союзницьких зобов'язань. Відмова великих держав від реальної підтримки прусських інтересів (що яскраво продемонструвала Гаазька декларація 1739 р.) переконала молодого монарха в тому, що старий дипломатичний порядок більше не відповідає реальній військовій потузі його країни [31, р. 104].

Австро-пруське суперництво, таким чином, перестало бути суто юридичною суперечкою за спадщину і переросло у фундаментальну боротьбу за гегемонію в Центральній Європі – боротьбу між архаїчною, багатонаціональною імперською структурою Габсбургів та динамічною, милітаризованою прусською монархією.

Центральним об'єктом цього суперництва стала Сілезія – найбагатша провінція австрійської корони, що володіла потужним промисловим потенціалом та стратегічним розташуванням. Загарбання Сілезії було для Пруссії не просто питанням територіальної експансії, а екзистенційним кроком, який мав перетворити розрізнені володіння Гогенцоллернів на цілісну державну систему з потужним економічним фундаментом. Вторгнення пруських військ у Сілезію в грудні 1740 року без офіційного оголошення війни стало безпрецедентним викликом загальноєвропейській системі права [2, с. 91].

Цей крок поклав початок серії так званих Сілезьких воєн, які на наступні два десятиліття визначили основний вектор європейської дипломатії та військової справи, ознаменували появу нового великого гравця, здатного диктувати свою волю найстарішим династіям континенту.

Осінь 1740 року стала періодом безпрецедентної політичної невизначеності в Центральній Європі, спричиненої раптовою смертю імператора Священної Римської імперії Карла VI 20 жовтня [18, с. 320]. Ця подія де-факто призупинила дію звичних правових механізмів усередині німецьких земель, оскільки Карл VI присвятив десятиліття свого правління забезпеченню міжнародного визнання «Прагматичної санкції» – закону, що дозволяв успадкування габсбурзьких земель за жіночою лінією його доньці Марії-Терезії.

Хоча Пруссія за правління Фрідріха Вільгельма I офіційно гарантувала дотримання цього акта, новий король Фрідріх II сприйняв зміну влади як історичну можливість для радикального перегляду статусу своєї держави, скориставшись правовим вакуумом, що виник через оскарження легітимності Марії-Терезії з боку Баварії та Саксонії [2, с. 99].

Розуміючи, що габсбурзька монархія перебуває у стані внутрішньої розгубленості, Фрідріх II вирішив діяти за принципом доконаних фактів, поєднавши юридичну казуїстику з прямим військовим тиском. 6 грудня 1740 року, за десять днів до фактичного початку бойових дій, пруський монарх відправив до Відня свого довіреного посланця, графа Ганса Карла фон Готтера, з ультимативною програмою, відомою в історіографії як «Сілезька пропозиція».

Місія Готтера мала на меті замаскувати агресивні наміри Пруссії під виглядом «союзницької допомоги» [24, р. 118].

Пруський ультиматум містив конкретні обіцянки: стати головним гарантом «Прагматичної санкції», виставити весь свій 80-тисячний військовий потенціал на захист цілісності австрійських володінь та гарантувати голос Бранденбургу на користь чоловіка Марії-Терезії, Франца Стефана Лотаринзького, на майбутніх імператорських виборах. Додатково Пруссія пропонувала негайну фінансову субсидію у розмірі 2 мільйонів талерів для реорганізації виснаженої австрійської скарбниці [21, р. 110].

Проте ціною цих гарантій була негайна та безповоротна передача під владу Гогенцоллернів усієї Сілезії. Граф Готтер мав чітку інструкцію від Фрідріха не вступати в тривалі дискусії щодо законності прав, а вимагати прямої відповіді, спираючись на факт того, що пруські полки вже перебувають у стані повної бойової готовності. Характерно, що поки посол перебував у дорозі, пруські війська вже отримали наказ про виступ, що перетворювало місію Готтера на акт відкритого політичного шантажу: Фрідріх пропонував Австрії захист від ворогів, яких він сам же і провокував своїми діями.

Реакція віденського двору та особисто Марії-Терезії була категоричною [23, р. 412]. 13 грудня 1740 року Готтер отримав офіційну відмову; ерцгерцогиня заявила, що вона скоріше загине разом зі своєю монархією, ніж почне правління з акта розчленування власних земель, справедливо вказавши на порушення Пруссією умов Берлінського договору 1728 року [18, с. 320].

Для Фрідріха II негативна відповідь Відня стала необхідним дипломатичним «алібі», яке дозволило йому представити себе перед європейськими дворами не як загарбника, а як монарха, чиї «чесні пропозиції» були відхилені [29]. Вже 16 грудня 1740 року, лише через три дні після завершення місії Готтера, пруська армія перетнула кордон Сілезії біля Кроссена. Це означало повний перехід від традиційної для XVIII століття династичної дипломатії до політики, де армія, вибудована батьком короля, стала єдиним легітимним аргументом [4, с. 1372].

Таким чином, «Сілезька пропозиція» виконала свою роль: вона виграла час для мобілізації та зафіксувала остаточний розрив із австро-центричною системою, перетворивши юридичну суперечку за спадщину на масштабне збройне суперництво за гегемонію в Центральній Європі.

Отримавши офіційну відмову від віденського двору, Фрідріх II негайно привів у дію військову машину, що стала практичним втіленням принципу державного інтересу [29]. Вторгнення в Сілезію, яке розпочалося 16 грудня 1740 року, стало радикальним розривом із тогочасними воєнними стандартами, оскільки король зробив ставку на «зимову кампанію» – формат ведення війни, який раніше вважався майже неможливим через логістичні труднощі [15, с. 104]. Пруська армія чисельністю близько 27 тисяч осіб перетнула кордон поблизу Кроссена, не зустрівши серйозного опору. Австрійська адміністрація мала у своєму розпорядженні лише 7 тисяч солдатів, що змусило їх обрати стратегію відступу до укріплених фортець.

Швидкість просування пруських військ протягом перших тижнів кампанії була безпрецедентною для воєнної практики XVIII століття і стала втіленням тактики «несподіваного удару». Вже 22 грудня 1740 року, лише через тиждень після перетину кордону, пруські передові загони взяли в облогу і фактично нейтралізували стратегічну фортецю Глогау, яка відкривала шлях углиб долини Одера. Однак ключовою політичною та символічною перемогою став урочистий в'їзд Фрідріха II до столиці Сілезії Бреслау 2 січня 1741 року [20, S. 9].

Це велике торговельне та адміністративне місто здалося без жодного пострілу. Капітуляція пояснювалася не лише військовою перевагою Пруссії, а й тонкою грою короля на внутрішніх суперечностях провінції: місцева протестантська більшість та міський магістрат, що роками терпіли релігійний тиск і контрреформаційні заходи Габсбургів, вбачали у пруському монархові не окупанта, а «визволителя», який гарантував свободу віросповідання [46, р. 42].

Протягом січня 1741 року пруські полки, діючи в умовах суворої зими, зуміли окупувати практично всю територію Нижньої Сілезії, витісняючи

розрізнені австрійські залоги. 9 січня після нетривалого обстрілу було взято фортецю Оттмахау, що дозволило Фрідріху розширити плацдарм для наступу на південь. Залізна дисципліна пруської піхоти та досконала система постачання через мережу польових складів дозволили армії зберігати високу мобільність навіть при низьких температурах. Наприкінці січня основні зусилля прусаків були зосереджені на блокуванні двох найпотужніших вузлів австрійського опору – фортець Бріг та Нейссе [4, с. 1375].

У лютому 1741 року кампанія перейшла у фазу позиційного протистояння, проте стратегічна перевага Пруссії була тотальною. Важливим фактором успіху стало те, що пруська армія використовувала систему складів (магазинів), заздалегідь підготовлену на кордоні, що дозволило військам не залежати від підніжного корму взимку [31, р. 95].

Поки австрійський уряд лише намагалася провести мобілізацію в умовах організаційного хаосу, Фрідріх II вже встиг легітимізувати свою владу в Сілезії, призначивши власну адміністрацію. Таким чином, «зимова кампанія» завершилася до березня 1741 року повною окупацією регіону, що поставило Європу перед фактом появи нової потужної сили, здатної ігнорувати традиційні правила заради державного інтересу та реальних територіальних здобутків.

Особливе стратегічне значення мало місто Нейссе, яке називали «ключем до Сілезії». Фрідріх особисто керував початком облоги, використовуючи найсучаснішу на той час облогову артилерію [7, с. 343]. Хоча австрійські гарнізони у фортецях залишалися ізольованими островами супротиву, до кінця зими 1741 року Пруссія вже контролювала всі комунікації та ресурси провінції.

Першим масштабним польовим зіткненням регулярних армій Пруссії та Австрії, стала битва при Мольвіці, що відбулася 10 квітня 1741 року, яке не лише вирішило долю Сілезії на початковому етапі війни, а й докорінно змінило уявлення тогочасної Європи про військову могутність Гогенцоллернів [1, с. 201].

Після успішної «зимової кампанії» Пруссії, австрійське командування під керівництвом фельдмаршала Вільгельма Рейнхарда фон Нейпперга зуміло зібрати 20-тисячне угруповання та на початку квітня розпочало контрнаступ з

метою деблокування фортець Нейссе та Бріг. Фрідріх II, чії сили були розсосереджені на зимових квартирах, опинився під загрозою відрізання від ліній постачання, що змусило його прийняти бій у вкрай несприятливих погодних умовах – глибокий сніг та бездоріжжя заважали маневруванню обох сторін [42, р. 167].

Бій розпочався близько першої години дня потужним артилерійським обстрілом з боку пруських батарей, проте ініціативу перехопила австрійська кавалерія на лівому фланзі. Під командуванням генерала Рьомера австрійські вершники здійснили стрімку атаку, яка вщент розгромила пруську кінноту та поставила під удар правий фланг піхоти, де перебував сам король.

У цей критичний момент Фрідріх II, за наполяганням фельдмаршала Курта Крістофа фон Шверина, залишив поле бою, вважаючи битву програною. Проте саме тут спрацював «механізм», закладений ще батьком короля: пруська піхота, вишколена роками муштри, не піддалася паніці [34, р. 53]. Попри втечу власної кавалерії та загибель багатьох офіцерів, пруські гренадери зімкнули лави та зустріли австрійські атаки залізною стійкістю.

Вирішальним фактором перемоги стала технічна та тактична перевага пруського вишколу, зокрема використання залізних шомполів, які дозволяли піхоті робити до п'яти пострілів на хвилину, тоді як австрійці з дерев'яними шомполами ледве встигали зробити два.

Пруські батальйони просувалися вперед як «рухомі фортеці», ведучи безперервний вогонь такої інтенсивності, що австрійські полки просто почали танути [4, с. 1378]. Фельдмаршал Шверин, перехопивши командування, спрямував цей «залізний вал» на центр противника. Близько сьомої вечора австрійська армія, виснажена величезними втратами близько 4 500 убитих та поранених проти 4 800 у прусаків, почала некерований відступ до Нейссе [1, с. 201].

Попри те, що втрати сторін були майже рівними, стратегічне значення Мольвіца було колосальним. Ця перемога довела всьому світу, що пруська піхота є найкращою в Європі, а держава, яку раніше вважали лише постачальником найманців, перетворилася на першокласну військову потугу.

Для самого Фрідріха II цей бій став суворим уроком: він назавжди зрозумів важливість кавалерії, яку згодом повністю реформував та роль особистої витримки монарха. У міжнародному вимірі тріумф при Мольвіці став сигналом для Франції, Баварії та Саксонії відкрито виступити проти Марії-Терезії, що перетворило локальний конфлікт за Сілезію на масштабну Війну за австрійську спадщину [2, с. 99].

Перемога при Мольвіці докорінно змінила баланс сил у Європі, перетворивши локальну територіальну суперечку за Сілезію на масштабну геополітичну кризу, що загрожувала самому існуванню Габсбурзької монархії. Період з літа по осінь 1741 року характеризувався відчайдушними спробами Марії-Терезії врятувати цілісність своїх володінь перед обличчям потужної антиавстрійської коаліції, до складу якої, окрім Пруссії, увійшли Франція, Баварія та Саксонія. Пруський тріумф став каталізатором для підписання 5 червня 1741 року таємного оборонного договору між Фрідріхом II та Францією. Цей документ фактично оформив антиавстрійський альянс, заснований на спільному прагненні підірвати багаторічну гегемонію Габсбургів у Центральній Європі [42, р. 210].

Згідно з умовами угоди, розрахованої на 15 років, французький король Людовик XV офіційно визнавав права Пруссії на Нижню Сілезію та зобов'язувався надати військову підтримку, відправивши свою армію в межі Священної Римської імперії протягом двох місяців [2, с. 99]. Пруссія, зі свого боку, гарантувала підтримку кандидатури французького ставленика – баварського курфюрста Карла Альбрехта – на майбутніх виборах імператора.

Підписання цього договору мало колосальні наслідки для державного інтересу Пруссії, оскільки воно виводило Фрідріха II зі статусу поодинокого агресора, перетворюючи його на ключового учасника великої європейської коаліції, до якої згодом приєдналися Іспанія та Саксонія [9, с. 312]. Для Марії-Терезії цей союз став справжньою дипломатичною катастрофою: Австрія опинилася перед перспективою війни на кілька фронтів одночасно, де французьке золото та війська відволікали її основні сили на захід, дозволяючи прусській армії закріплюватися на захоплених територіях [40, р. 102].

Водночас для самого Фрідріха II союз із Версалем був суто прагматичним кроком; він не мав наміру ставати інструментом французької політики і вже незабаром продемонстрував готовність до сепаратних переговорів з Віднем, як тільки це ставало вигідним для збереження сілезьких здобутків. Таким чином, договір 5 червня 1741 року заклав підвалини тривалого періоду нестабільності, в якому Пруссія майстерно маневрувала між великими державами, використовуючи їхні суперечності для зміцнення власного суверенітету [28, р. 115].

Важливу роль у цей критичний момент відіграло британське посередництво в особі посла лорда Хайндфорда. Велика Британія, керуючись власним державним інтересом та прагненням стримати французьку експансію, чинила тиск на Відень, вимагаючи негайного замирення з Пруссією задля вивільнення австрійських ресурсів для боротьби з Францією. Водночас Фрідріх II почав усвідомлювати, що повний крах Австрії призведе до небажаної гегемонії Франції в німецьких землях, що не відповідало його стратегічним планам. Це створило передумови для секретної зустрічі в замку Клейн-Шнеллендорф 9 жовтня 1741 року, де було підписано таємну конвенцію про перемир'я [40, р. 88].

Клейн-Шнеллендорфська конвенція, підписана 9 жовтня 1741 року, стала одним із найбільш показових прикладів таємної дипломатії та кабінетної політики XVIII століття, продемонструвавши крайній прагматизм Фрідріха II та відчайдушне становище Марії-Терезії [25, р. 312]. Після перемоги при Мольвіці та вступу у війну Франції, австрійська монархія опинилася на межі розпаду, що змусило Відень шукати шляхи сепаратного замирення з Пруссією, щоб розбити антиавстрійську коаліцію зсередини.

Переговори проходили в обстановці суворої секретності в замку Клейн-Шнеллендорф за посередництва англійського посла лорда Хайндфорда, який представляв інтереси Великої Британії, зацікавленої у примиренні німецьких протестантів задля спільної відсічі французькій експансії. З боку Австрії в переговорах брав участь фельдмаршал Вільгельм Рейнхард фон Нейпперг, а Пруссію представляв особисто король Фрідріх II [23, р. 385].

Суть конвенції полягала в укладенні таємного перемир'я, яке офіційно заперечувалося обома сторонами, щоб не спровокувати гнів прусських союзників – французів та баварців. Згідно з домовленостями, Австрія погоджувалася на фактичну оступку Нижньої Сілезії та Верхньої Сілезії аж до річки Нейссе на користь Пруссії. Унікальність цієї угоди полягала в її «театральному» характері: щоб приховати факт змови, сторони домовилися про інсценовану облогу стратегічної фортеці Нейссе [42, р. 210].

Прусські війська мали імітувати обстріли протягом п'ятнадцяти днів, після чого австрійський гарнізон повинен був капітулювати з військовими почестями. Це дозволило Фрідріху II отримати ключовий оборонний пункт провінції, не вступаючи у відкритий конфлікт із союзною Францією, якій він заявляв про «важкі бої» в Сілезії [29].

В обмін на ці територіальні поступки Фрідріх II зобов'язався припинити активні бойові дії та надати австрійцям можливість безпечно вивести свою армію під командуванням Нейпперга до Моравії та Богемії. Це рішення мало критичне значення для Марії-Терезії, оскільки дозволило їй перекинути досвідчені війська для захисту Відня та Праги від франко-баварської загрози. Однак ця угода, заснована на державному інтересі, виявилася недовговічною [23, р. 385].

Фрідріх II розглядав її лише як перепочинок для своєї армії перед зимою, а Марія-Терезія сподівалася розсварити Пруссію з Францією, навмисно допустивши витік інформації про секретну угоду в пресу. Коли австрійці порушили секретність, Фрідріх II цинічно оголосив конвенцію недійсною і вже в грудні 1741 року відновив наступ, проте Клейн-Шнеллендорфська угода назавжди залишилася в історії як символ епохи, де дипломатичний маневр вважався не менш ефективною зброєю, ніж артилерійський залп [40, р. 88].

Фінальний етап Першої сілезької війни став логічним завершенням стратегії Фрідріха II, де військова перемога безпосередньо конвертувалася у тривалі територіальні здобутки. Після денонсації Клейн-Шнеллендорфської конвенції прусський король відновив активні дії, що призвело до вирішального

зіткнення та подальшого юридичного закріплення нового статус-кво [21, р. 125].

Вирішальним військовим акордом Першої сілезької війни стала Битва при Хотузіці (також відома як битва при Часлау), що відбулася 17 травня 1742 року, яка змусила австрійський двір остаточно змиритися з втратою Сілезії [9, с. 312]. Після того як Фрідріх II денонсував Клейн-Шнеллендорфську конвенцію та здійснив рейд у Моравію, ситуація для пруської армії ускладнилася: союзні французькі та саксонські війська діяли в'яло, що дозволило австрійському головнокомандувачу, принцу Карлу Лотаринзькому, зібрати 25-тисячну армію та спробувати відрізати Фрідріха від його баз у Сілезії.

Прусський король, маючи під рукою близько 28 тисяч солдатів та значну перевагу в артилерії (82 гармати проти 18 австрійських), прийняв виклик поблизу богемського селища Хотузіц [4, с. 1375].

Бій розпочався близько восьмої години ранку і від самого початку відзначався хаотичністю та надзвичайною запеклістю. Австрійська кавалерія на обох флангах діяла блискавично, зумівши розгромити пруських вершників і навіть увірватися до пруського обозу, де австрійські солдати знову піддалися спокусі мародерства замість того, щоб завершити розгром противника. Поки кавалерія обох сторін вела заплутані бої на флангах, доля битви вирішувалася в центрі, біля палаючого селища Хотузіц [1, с. 213].

Прусська піхота, витримана в кращих традиціях «короля-солдата», опинилася у вкрай важкому становищі, коли австрійці посилили тиск на центр, проте залізна дисципліна дозволила пруссакам утримати стрій під шквальним вогнем [34, р. 53].

Ключовим моментом, що продемонстрував зростання Фрідріха II як полководця порівняно з Мольвіцем, став його наказ про масований контрнаступ правого флангу. Коли австрійський наступ почав видихатися, король особисто спрямував свіжі батальйони у штикову атаку. Висока скорострільність пруської піхоти та вчасне введення в бій резервів зламали опір принца Карла [4, с. 1378].

Близько одинадцятої години ранку австрійська армія почала організований відступ до Куттенберга, залишивши поле бою за Пруссією. Втрати були значними: Пруссія втратила близько 4800 осіб, а Австрія – понад 6300 (включно з полоненими), що для масштабів XVIII століття було дуже високим показником втрат за такий короткий проміжок часу. Стратегічні наслідки Хотузіца були миттєвими. Хоча битва не призвела до повного знищення австрійської армії, вона продемонструвала Відню, що прусська військова машина лише зміцніла з початку війни і що подальша боротьба на два фронти (проти Франції та Пруссії) загрожує повною катастрофою [18, с. 345].

Саме переконлива перемога при Хотузіці стала головним аргументом у руках британських дипломатів, які тиснули на Марію-Терезію, змушуючи її підписати мир. Вже через три тижні після битви було укладено попередній Бреславський мирний договір, за яким державний інтерес Пруссії був повністю задоволений через анексію Сілезії, а Фрідріх II отримав славу одного з найвидатніших полководців своєї епохи.

Фінальними правовими актами стали Бреславський та Берлінський мирні договори 1742 року, які завершили Першу сілезьку війну та закріпив за Пруссією статус великої європейської держави. Після поразки австрійців при Хотузіці та під тиском Великої Британії, яка прагнула вивести Фрідріха II з війни для зосередження сил на боротьбі з Францією, Марія-Терезія була змушена піти на безпрецедентні територіальні поступки [19, с. 149]. Процес замирення відбувався у два етапи: спочатку 11 червня 1742 року було підписано попередній прелімінарний мир у Бреслау, а остаточне закріплення умов відбулося 28 липня 1742 року з підписанням Берлінського мирного договору [42, р. 167].

Основним посередником у переговорах виступив англійський дипломат лорд Хайндфорд, чия роль була вирішальною у подоланні опору віденського двору, який до останнього сподівався зберегти цілісність своїх володінь.

Згідно з положеннями Берлінського договору, Пруссія отримувала у повне і суверенне володіння майже всю територію Сілезії – як Нижню, так і більшу частину Верхньої, а також стратегічно важливе графство Глац. Австрія

зуміла зберегти за собою лише невелику південну смугу регіону, що включала Тешинське, Ягерндорфське та частину Троппауського князівства, які згодом сформували так звану Австрійську Сілезію [24, р. 118].

Територіальний приріст Пруссії був колосальним: держава збільшилася на третину, отримавши під свій контроль понад 1,2 мільйона нових підданих та найбагатші промислові ресурси Центральної Європи. Окрім земель, договір регулював і фінансові питання: Фрідріх II, демонструючи прагматичний державний інтерес, взяв на себе виплату австрійських боргів перед англійськими та голландськими кредиторами у розмірі близько 1,7 мільйона флоринів, що було ціною за прихильність Лондона [28, р. 54].

Підписання цього миру стало класичним прикладом сепаратної дипломатії, оскільки Пруссія офіційно вийшла з антиавстрійської коаліції, фактично залишивши своїх французьких та баварських союзників продовжувати війну самостійно. Для Фрідріха II цей договір означав досягнення всіх поставлених на початку кампанії цілей та перетворення Пруссії на повноправного гравця великої європейської політики.

Для Марії-Терезії ж Берлінський мир став «гіркою пігулкою» та вимушеною жертвою заради порятунку решти монархії [18, с. 320]. Вона сприймала втрату Сілезії як особисту трагедію і негайно розпочала підготовку до реваншу, що зробило цей мир лише тривалим перемир'ям перед майбутніми зіткненнями. Таким чином, правові акти 1742 року не лише завершили перший етап боротьби, а й заклали фундамент для багаторічного австро-пруського суперництва за гегемонію в німецьких землях [18, с. 320].

Підсумовуючи події 1740–1742 років, можна стверджувати, що завоювання Сілезії стало актом остаточного утвердження Пруссії як великої держави, яка відкрито кинула виклик багатовіковому домінуванню Габсбургів. Завдяки поєднанню залізної дисципліни на полях битв та гнучкої, часто безпринципної дипломатії, Фрідріх II зумів конвертувати військові успіхи у вагомій територіальні та економічні здобутки, зафіксовані Берлінським миром.

Однак цей тріумф не приніс тривалого спокою, оскільки він докорінно зруйнував стару систему європейської рівноваги та перетворив Пруссію на

головного антагоніста Австрії. Таким чином, фінал Першої сілезької війни став не завершенням конфлікту, а лише передмовою до ще масштабніших зіткнень, оскільки Марія-Терезія не могла змиритися з втратою «найдорожчого діаманта» своєї корони, а Фрідріх II був змушений постійно тримати армію в бойовій готовності для захисту своїх нових кордонів [26, р. 45].

Період між підписанням Берлінського миру та початком Другої сілезької війни (1742–1744) став часом напруженого «озброєного нейтралітету», коли обидві сторони використовували коротке перемир'я виключно для підготовки до нового зіткнення. Відносини між Віднем та Берліном залишалися вкрай ворожими, оскільки Марія-Терезія сприймала втрату Сілезії як тимчасову і незаконну поступку, зосередивши всі зусилля на внутрішніх реформах армії та пошуку міжнародних союзників для ізоляції Пруссії. Фрідріх II, своєю чергою, уважно стежив за успіхами австрійців у війні проти французів та баварців, де Габсбурги почали здобувати одну перемогу за іншою, що викликало в Берліні зростаюче занепокоєння через можливе посилення Австрії [2, с. 42] .

Ситуація остаточно загострилася після підписання Вормського договору в вересні 1743 року, який оформив міцний союз між Австрією, Великою Британією та Сардинією, що Фрідріх II розцінив як пряму загрозу своїм новим володінням. Пруський король підозрював існування таємних домовленостей про повернення Сілезії під владу Відня, що змусило його знову зблизитися з Францією та почати підготовку до превентивного удару [42, р. 210].

Цей дворічний період фактично був часом «холодної війни», де дипломатичні маневри, шпигунство та нарощування військових сил замінили відкриті бої, поки в серпні 1744 року Фрідріх II не вирішив, що подальше очікування лише погіршить його позиції, і розпочав новий наступ на Богемію.

Друга сілезька війна розпочалася як превентивний стратегічний маневр Фрідріха II, який побоювався, що після успіхів у війні проти Франції Австрія спрямує всі сили на повернення Сілезії. 15 серпня 1744 року прусська армія чисельністю близько 80 тисяч осіб трьома колонами перетнула кордон Богемії. Офіційним виправданням вторгнення стала допомога імператору Карлу VII

Альбрехту, права якого Пруссія зобов'язалася захищати в межах «Франкфуртської ліги» [2, с. 42].

Початковий етап кампанії здавався тріумфальним: не зустрівши серйозного опору з боку розпорошених австрійських сил, Фрідріх швидко просунувся вглиб країни і вже 16 вересня 1744 року, після короткої двотижневої облоги та інтенсивного артилерійського обстрілу, захопив Прагу [1, с. 212].

Однак цей успіх виявився ілюзорним. Австрійський головнокомандувач, фельдмаршал Отто Фердинанд фон Траун, виявився майстром маневреної війни, який свідомо уникав генеральної битви, якої так прагнув Фрідріх. Використовуючи тактику «випаленої землі», австрійці та місцеві загони ополченців (пандури) систематично знищували запаси провіанту, атакували пруські обози та перерізали лінії комунікацій [18, с. 345]. Пруська армія опинилася у ворожому краї без належного постачання, що призвело до масового дезертирства, голоду та спалахів хвороб. Розуміючи небезпеку повного оточення після підходу основної австрійської армії принца Карла Лотаринзького з Рейну, Фрідріх II був змушений у жовтні 1744 року розпочати поспішний відступ [40, р. 102].

Завершення кампанії у листопаді та грудні 1744 року перетворилося на справжню катастрофу для Пруссії. Відхід через важкопрохідні гірські райони за умов ранньої зими та постійних нападів австрійської легкої кавалерії супроводжувався втратою майже всієї артилерії та величезної кількості особового складу. До кінця року пруссаки були повністю витіснені не лише з Богемії, а й з частини раніше завойованої Верхньої Сілезії [4, с. 1375].

Фрідріх II втратив близько 40 тисяч солдатів – переважно через дезертирство та хвороби, а не внаслідок бойових дій. Ця невдача, суттєво підірвала престиж пруської армії та змусила Фрідріха кардинально переглянути свою стратегію перед вирішальними битвами 1745 року [21, р. 125].

Початок 1745 року став моментом найвищого ризику для Пруссії, оскільки смерть імператора Карла VII у січні позбавила Фрідріха II політичного

виправдання для війни, а австрійська дипломатія спромоглася створити потужну Варшавську коаліцію за участі Саксонії, Британії та Нідерландів. Натхненна відступом пруссаків із Богемії, Марія-Терезія наказала готувати масштабний контрнаступ із метою повного відвоювання Сілезії та розчленування пруської держави [18, с. 320].

Протягом весни 1745 року об'єднана австро-саксонська армія під командуванням принца Карла Лотаринзького та герцога Саксен-Вейсенфельського зосередила понад 60 тисяч солдатів у гірських районах Богемії, готуючись до вторгнення через важкопрохідні Ісполінські гори. Фрідріх II, володіючи даними розвідки, свідомо обрав стратегію «удаваної слабкості»: він наказав своїм військам не перешкоджати переходу противника через гірські перевали, сподіваючись виманити його на відкриту рівнину, де прусська тактика лінійного бою та перевага в кавалерії могли стати вирішальними [18, с. 320].

Кульмінацією цього протистояння стала Битва при Гогенфрідберзі, що відбулася 4 червня 1745 року, є однією з найвизначніших сторінок воєнної історії XVIII століття, оскільки вона продемонструвала абсолютну тактичну перевагу пруської військової машини та закріпила за Фрідріхом II репутацію видатного полководця. Після невдалої богемської кампанії 1744 року Австрія та її союзниця Саксонія планували рішучий контрнаступ, щоб вибити пруссаків із Сілезії [4, с. 1372].

Об'єднана армія під командуванням принца Карла Лотаринзького, чисельністю близько 60–65 тисяч осіб, почала перехід через Ісполінські гори наприкінці травня. Фрідріх II, володіючи армією приблизно такої ж чисельності, застосував стратегічну хитрість: він наказав своїм військам не заважати ворогу спускатися з гір, створивши ілюзію страху та безпорадності, щоб виманити австрійців на відкриту рівнину біля селища Гогенфрідберг [31, р. 89].

Вирішальний момент настав у ніч проти 4 червня, коли пруський король наказав своїй армії здійснити прихований марш у бік позицій противника. Пруссаки рухалися в повній темряві, без розпалювання багать, що дозволило їм

на світанку опинитися безпосередньо перед табором союзників, які зовсім не очікували нападу [4, с. 1378].

Бій розпочався близько сьомої ранку з нищівного удару пруського лівого флангу по саксонських частинах. Саксонці, не встигнувши вишикуватися в належні бойові порядки, були розгромлені за лічені години. Коли австрійські полки спробували перегрупуватися та зупинити пруську піхоту в центрі, відбувся епізод, що став легендарним: атака Байройтських драгунів. Скориставшись прогалиною в австрійських лініях, що виникла через особливості рельєфу та дим від гармат, п'ять ескадронів пруської кавалерії (близько 1500 вершників) увірвалися в гущу ворожої піхоти. За лічені хвилини драгуни розгромили 20 австрійських батальйонів, захопили 67 прапорів та взяли у полон понад 2500 солдатів, фактично завершивши битву [7, с. 341].

Результати битви були катастрофічними для австро-саксонської коаліції: союзники втратили близько 15 500 осіб (убитими, пораненими та полоненими) та понад 70 гармат, тоді як втрати Пруссії становили лише близько 4800 солдатів. Фактаж Гогенфрідберга підтвердив, що пруська кавалерія та піхота досягли небаченого рівня дисципліни та швидкості виконання наказів, що дозволяло королю вигравати битви навіть проти рівного за чисельністю противника [4, с. 1375].

Ця перемога не лише врятувала Пруссію від територіального розчленування, а й змусила європейських монархів по-новому подивитися на Фрідріха II, за яким саме після червня 1745 року почав міцно закріплюватися титул «Великий» [45, р. 329]. Ця перемога змусила Марію-Терезію знову перейти до оборони, хоча її рішучість продовжувати війну залишалася непохитною, що призвело до подальших кривавих зіткнень того ж року.

Наступна кривава битва відбулася 15 грудня 1745 року при Кессельсдорфі, стала вирішальним і фінальним бойовим зіткненням Другої сілезької війни, яке змусило Австрію та Саксонію капітулювати перед пруською експансією. Після перемог Фрідріха II при Гогенфрідберзі та Зоорі, Марія-Терезія розробила амбітний план реваншу, що передбачав одночасний удар австрійських та саксонських військ безпосередньо на Берлін [18, с. 348].

Розуміючи критичність загрози, король розділив свої сили, доручивши своєму найдосвідченішому полководцю, князю Леопольду фон Ангальт-Дессау (відомому як «Старий Дессауець»), нейтралізувати саксонську армію. Леопольд, попри свій 69-річний вік, діяв блискавично: він вдерся до Саксонії і наздогнав об'єднані сили саксонців та австрійців під командуванням фельдмаршала Рutowського неподалік від Дрездена, біля села Кессельсдорф [23, р. 415].

Позиція союзників була надзвичайно міцною: саксонська армія (близько 32 тисяч осіб) розташувалася на засніжених висотах, прикритих глибоким яром та замерзлим струмком, а село Кессельсдорф було перетворене на справжню фортецю з потужною артилерійською батареєю у 24 гармати. Битва розпочалася о другій годині дня за екстремально низької температури. Пруська піхота двічі намагалася штурмувати село в лоб, але обидва рази була відкинута нищівним вогнем саксонських гармат, зазнаючи величезних втрат [5, S. 204].

Критичний момент настав, коли саксонські гренадери, повіривши у свою перемогу, залишили свої укріплені позиції та кинулися в контратаку. Саме цю помилку використав «Старий Дессауець»: він кинув у пролом свій резерв та кавалерію генерала Гесслера, які на плечах відступаючих саксонців увірвалися в село та захопили артилерію [34, р. 65] .

Розгром саксонців був повним і безповоротним: вони втратили близько 3800 осіб убитими та пораненими, а понад 6700 солдатів потрапили в полон, тоді як втрати прусаків склали близько 5000 осіб, переважно під час перших невдалих штурмів. Битва при Кессельсдорфі продемонструвала залізну стійкість пруської піхоти старого зразка та особисту відвагу Леопольда фон Ангальт-Дессау, для якого цей бій став останньою і найбільш значущою перемогою в житті. Вже через три дні після битви, 18 грудня 1745 року, Фрідріх II без бою увійшов до капітулювавшого Дрездена [20, S. 115].

Поразка при Кессельсдорфі позбавила Австрію останнього союзника на німецьких землях і продемонструвала марність подальшого опору, що

безпосередньо призвело до підписання Дрезденського миру 25 грудня 1745 року, який остаточно закріпив за Пруссією статус володаря Сілезії [4, с. 1385].

Дрезденський мирний договір, підписаний 25 грудня 1745 року, став фінальною юридичною крапкою в Другій сілезькій війні, остаточно підтвердивши статус-кво, встановлений ще трьома роками раніше. Після нищівної поразки саксонців при Кессельсдорфі та окупації Дрездена пруськими військами, Марія-Терезія опинилася в дипломатичній ізоляції: її головний союзник, Велика Британія, відкрито тиснув на Відень, вимагаючи припинення війни в Німеччині, щоб зосередити ресурси на боротьбі з Францією у Фландрії [24, р. 142].

Переговори проходили в напруженій атмосфері в самій саксонській столиці, де Фрідріх II диктував умови як переможець, хоча й сам був зацікавлений у якнайшвидшому замиренні через виснаження скарбниці та загрозу вступу у війну Російської імперії на боці австрійців.

Основними положеннями договору стали три фундаментальні домовленості, що задовольнили головні інтереси обох сторін: по-перше, Австрія знову офіційно визнавала суверенітет Пруссії над усією територією Сілезії та графством Глац на умовах Бреславського миру 1742 року; по-друге, Фрідріх II у відповідь визнав легітимність обрання Франца I Стефана, чоловіка Марії-Терезії, імператором Священної Римської імперії, що було критично важливим для престижу династії Габсбургів; по-третє, Саксонія як переможена сторона зобов'язувалася виплатити Пруссії величезну контрибуцію в розмірі одного мільйона талерів.

Окрім цього, договір гарантував амністію для всіх підданих, які опинилися по різні боки фронту, та регулював питання торговельних відносин між німецькими землями [24, р. 148].

Наслідки Дрезденського миру мали епохальне значення: Фрідріх II повернувся до Берліна як справжній тріумфатор, і саме з цього моменту за ним остаточно закріпилося прізвисько «Великий». Для Пруссії почалося так зване «мирне десятиліття», протягом якого король провів масштабні внутрішні

реформи, зміцнив армію та інтегрував Сілезію в економічну систему держави [26, р. 58].

Для Марії-Терезії ж цей мир став черговим вимушеним перепочинком, який вона використала для кардинальної перебудови австрійської державної машини.

Підсумовуючи події Другої сілезької війни, можна констатувати, що Дрезденський мир 1745 року став монументальним успіхом пруської стратегії, яка дозволила Фрідріху II не лише втримати захоплені території в умовах міжнародної ізоляції, а й офіційно утвердитися в ролі «Великого» монарха-полководця. Попри початкові невдачі в Богемії, серія блискучих тактичних перемог при Гогенфрідберзі та Кессельсдорфі довела життєздатність пруської військової моделі та змусила Австрію тимчасово відмовитися від реваншу. Проте цей фінал не став розв'язанням конфлікту, а лише зафіксував глибокий австро-пруський дуалізм, перетворивши Сілезію на постійний осередок напруги, що згодом неминуче призвело до ще більш масштабного глобального зіткнення в межах Семирічної війни.

РОЗДІЛ 3

ПРУССІЯ В СЕМИРІЧНІЙ ВІЙНІ

Зміцнення пруської державності, зафіксоване Дрезденським миром, не принесло Європі тривалого спокою, а лише перетворило Сілезьке питання на незагоєну рану в самому серці Священної Римської імперії. Триумфальне повернення Фрідріха II до Берліна у 1745 році ознаменувало початок десятиліття напруженого збройного нейтралітету, протягом якого Пруссія інтегрувала нові території, а Австрія під керівництвом Марії-Терезії готувала масштабний план реваншу. Глибинна трансформація системи міжнародних

відносин, що отримала назву «Дипломатична революція», остаточно зруйнувала старі альянси: вікові вороги — Габсбурги та Бурбони — об'єдналися проти Пруссії, що разом із приєднанням до коаліції Російської імперії створило навколо Фрідріха II щільне кільце ворожих держав.

Ця стратегічна ізоляція та усвідомлення неминучості нового зіткнення змусили прусського монарха відмовитися від оборонної позиції на користь доктрини превентивного удару. Якщо попередні Сілезькі війни мали на меті територіальне розширення та закріплення статусу, то Семирічна війна (1756–1763 рр.) стала для Пруссії війною за фізичне виживання та збереження свого суверенітету [29].

Початок конфлікту в серпні 1756 року був не просто новим раундом австро-пруського суперництва, а втягненням Берліна у перше глобальне протистояння великих держав, де прусська армія та державна система мали довести свою здатність вистояти проти ресурсів трьох найпотужніших імперій континенту. Саме цей період став вищою точкою напруги, що визначила остаточне місце Пруссії в ієрархії світових держав XVIII століття [31, р. 122].

Вторгнення в Саксонію в серпні 1756 року стало першим кроком Фрідріха II у Семирічній війні, який продемонстрував його рішучість діяти на випередження, не чекаючи, поки кільце ворожої коаліції замкнеться. Розуміючи, що Австрія, Франція та Росія координують зусилля для спільного удару навесні наступного року, прусський король вирішив реалізувати план «бліцкригу» проти Саксонії. Це мало на меті вивести з гри потенційного союзника Австрії, убезпечити південний фланг Пруссії та, що найважливіше, отримати доступ до багатих ресурсів саксонської казни та продовольчих складів для фінансування подальшої кампанії [24, р. 150].

29 серпня 1756 року прусська армія чисельністю близько 62 тисяч солдатів трьома колонами перетнула кордон Саксонії без офіційного оголошення війни. Саксонський курфюрст Август III та його армія, застигнуті зненацька, не змогли організувати масштабного опору в полі й відступили до неприступного табору під Пірною, сподіваючись на швидку допомогу від австрійців. Фрідріх II, замість того щоб витратити час на штурм укріплень,

обложив табір, одночасно просуваючи основні сили в бік богемського кордону, щоб перехопити австрійські деблокуючі загони [31, р. 128].

Першим масштабним польовим зіткненням Семирічної війни, стала Битва при Лобозіці, що відбулася 1 жовтня 1756 року, у якому прусська військова машина вперше після десятирічної перерви зустрілася з реформованою австрійською армією [18, с. 362]. Отримавши відомості про висунення австрійських сил фельдмаршала Броуна (34 000 осіб) на допомогу обложеної у Пірні саксонській армії, Фрідріх II залишив частину військ для блокади саксонців і з корпусом чисельністю близько 28 000 осіб рушив на південь, увійшовши на територію Богемії. Війська зіткнулися поблизу поселення Лобозіц у складних метеорологічних умовах: долину річки Ельба вкрив густий туман, що значно обмежило видимість і змусило обох полководців діяти навпомацки.

Австрійські війська зайняли вигідну оборонну позицію, закріпившись на пагорбах Лобош і Гомолка, де розгорнули потужну артилерію та прикрили підступи до міста густими ланцюгами хорватських пандурів (легкої піхоти). Фрідріх II, помилково оцінивши австрійські сили лише як ар'єргард, віддав наказ про фронтальну атаку [4, с. 1390].

Протягом першої половини дня прусська кавалерія здійснила дві масовані атаки, проте обидві захлинулися під зосередженим вогнем австрійських каре та гармат; пруссаки зазнали великих втрат, а сам король почав схилитися до думки про відступ. Ситуацію змінив ініціативний маневр прусської піхоти лівого флангу: під сильним артилерійським обстрілом солдати штурмували виноградники на схилах пагорба Лобош, вибили звідти австрійських стрільців і в ході запеклого бою увірвалися в саме місто Лобозіц.

Пожежа, що охопила місто, та загроза прориву фронту змусили фельдмаршала Броуна віддати наказ про організований відхід на інший берег річки Егер. Хоча австрійці не були розгромлені і зберегли більшу частину артилерії та особового складу, стратегічна ініціатива залишилася за Пруссією [7, с. 352].

Втрати сторін були майже рівними: Пруссія втратила близько 3 300 осіб, Австрія — близько 2 900 осіб. Головним наслідком Лобозіца стало остаточне блокування спроб деблокади Саксонії, що зробило капітуляцію армії курфюрста під Пірною неминучою [24, р. 154]. Ця подія підвела ризику під кампанією 1756 року, змусивши Фрідріха II усвідомити, що оновлена австрійська армія стала значно професійнішою, ніж у попередніх війнах, і підготувала ґрунт для більш масштабного вторгнення до Богемії вже наступного року.

За два тижні після битви при Лобозіці, настав фінальний етап саксонської кампанії — капітуляція саксонської армії під Пірною. Опинившись у повній ізоляції та вичерпавши всі запаси продовольства, 18-тисячне військо курфюрста Августа III було змушене скласти зброю [1, с. 312]. Фрідріх II, гостро потребуючи людських ресурсів для поповнення втрат своєї армії, вдався до безпрецедентного кроку: замість того, щоб оголосити саксонців військовополоненими, він наказав насильно залучити їх до пруської служби.

Ця масова примусова мобілізація цілих полків під пруські прапори викликала обурення в Європі та стала першим прикладом тотальної експлуатації окупованих територій у цій війні [40, р. 115].

Проте цей захід мав низьку ефективність, оскільки саксонські солдати, не бажаючи битися проти власних союзників, масово дезертирували при першій можливості, що значно послабило дисципліну в частинах. Окупація Саксонії наприкінці 1756 року перетворила країну на фінансову та матеріальну базу Пруссії: пруська адміністрація запровадила жорсткі податки та контрибуції, вилучаючи продовольство, коней і кошти для підготовки до наступного року.

Одночасно з цим у Відні та Санкт-Петербурзі дії Фрідріха II розцінили як відкриту агресію проти суб'єкта Священної Римської імперії, що прискорило остаточне оформлення антипруської коаліції [19, с. 185].

Завершення кампанії 1756 року фактично означало, що Пруссія виграла час, але не вирішила жодної стратегічної проблеми. Фрідріху II не вдалося завдати вирішальної поразки Австрії до моменту вступу у війну її союзників. Таким чином, на початок 1757 року Пруське королівство опинилося перед

загрозою війни на виснаження проти об'єднаних сил Австрії, Росії та Франції, що змусило короля планувати новий масштабний наступ на Прагу, щоб спробувати вивести Габсбургів з гри одним ударом.

Після капітуляції саксонської армії під Пірною та завершення кампанії 1756 року, стратегічна ситуація для Пруссії залишалася напруженою. Хоча Фрідріх II нейтралізував Саксонію, він не зміг завдати вирішальної поразки австрійцям. Протягом зими 1756–1757 років антипрусска коаліція остаточно оформилася: до Австрії та Франції офіційно приєдналася Російська імперія, підписавши союзну конвенцію у січні 1757 року [19, с. 185].

Розуміючи, що навесні на Пруссію чекає одночасний наступ з кількох напрямків, Фрідріх II знову обрав тактику превентивного удару, спрямувавши основні сили вглиб Богемії.

У квітні 1757 року чотири пруські колони загальною чисельністю близько 64 000 осіб перетнули кордон і почали стрімке просування до Праги. Австрійське командування під керівництвом принца Карла Лотаринзького та фельдмаршала Броуна не очікувало такої швидкості й було змушене відступати до стін міста [4, с. 1395].

6 травня 1757 року відбулася битва під Прагою — одне з найкривавіших зіткнень того часу. Пруські війська атакували австрійців, які займали сильні оборонні позиції на пагорбах. Попри запеклий опір та загибель видатного пруського фельдмаршала Шверина, армія Фрідріха II зуміла прорвати фронт і змусити австрійців зачинитися у фортеці Прага.

Однак перемога під Прагою виявилася неповною. Облога міста затягнулася, а на допомогу оточеним виступила свіжа австрійська армія фельдмаршала Леопольда Дауна. Це призвело до битви під Коліном 18 червня 1757 року, де Фрідріх II вперше в житті зазнав серйозної поразки. Австрійці успішно відбили всі атаки пруської піхоти, змусивши короля зняти облогу з Праги та терміново евакуюватися з Богемії [21, р. 162].

Ця поразка докорінно змінила хід війни: Пруссія втратила стратегічну ініціативу, а її вороги почали наступ на всіх фронтах. До кінця літа 1757 року пруська держава опинилася у критичному стані, змушена захищати власні

кордони від французів на заході, австрійців на півдні та російських військ, які в серпні завдали поразки пруссакам при Гросс-Єгерсдорфі на сході.

Першим великим зіткненням пруських військ із регулярно російською армією в межах Семирічної війни відбулася Битва при Гросс-Єгерсдорфі, 30 серпня 1757 року [31, р. 142]. У липні 1757 року російські сили чисельністю близько 55 000 осіб під командуванням фельдмаршала Степана Апраксіна перетнули кордон Східної Пруссії та взяли фортецю Мемель. Фрідріх II, який на той час був зайнятий боями в Богемії, доручив оборону провінції 75-річному фельдмаршалу Гансу фон Левальду, чий корпус налічував приблизно 25 000–28 000 осіб. Незважаючи на двократну чисельну перевагу противника, Левальд отримав наказ атакувати росіян, як тільки вони почнуть просування вглиб території [15, с. 112].

Російська армія рухалася крізь густі ліси поблизу села Гросс-Єгерсдорф у похідному порядку, коли вранці 30 серпня пруські війська розпочали раптову атаку [15, с. 115]. Пруссаки розраховували на швидкий розгром ворога, використовуючи фактор несподіванки та свою перевагу в тактичній підготовці піхоти. Основний удар припав на центр російської позиції, де знаходилася 2-га дивізія. Незважаючи на сильний артилерійський вогонь, пруська піхота зуміла прорвати першу лінію оборони та захопити кілька батарей. Однак російські солдати виявили непередбачувану для прусаків стійкість у ближньому бою, а густа лісиста місцевість не дозволила Фрідріховим військам розгорнутися для ефективного маневру [19, с. 202].

Вирішальний перелом у битві стався завдяки ініціативі генерал-майора Петра Рум'янцева. Він без наказу головнокомандувача провів свої полки крізь майже непрохідний ліс і завдав потужного удару у фланг пруської піхоти, що вже почала втомлюватися. Це спричинило паніку в рядах корпусу Левальда; пруська армія була змушена відступити, залишивши поле бою. Втрати Пруссії склали близько 4 500 осіб, тоді як російська армія втратила майже 6 000 осіб, що свідчило про вкрай запеклий характер бою [24, р. 172].

Попри тактичну перемогу під Гросс-Єгерсдорфом, російська армія не скористалася її плодами. Через проблеми з постачанням, епідемії та політичну

невизначеність у Санкт-Петербурзі через смерть імператриці Єлизавети, Апраксін не наважився наступати на Кенігсберг і наказав відступити назад до кордону. Цей маневр Фрідріх II іронічно назвав «поверненням переможців у ролі переможених» [29].

Тим не менш, битва продемонструвала Європі, що російська піхота здатна на рівних протистояти прусській, а сама Пруссія з цього моменту була змушена враховувати східний фактор як постійну загрозу власному існуванню. Ця подія збіглася в часі з евакуацією пруссаків із Богемії після поразки під Коліном, що остаточно оформило стратегічне оточення держави.

Після відступу російських військ від Гросс-Єгерсдорфа восени 1757 року, попри тактичну невдачу корпусу Левальда, стратегічна ініціатива тимчасово повернулася до Пруссії через несподіване рішення фельдмаршала Апраксіна відійти до Немана. Це дозволило Фрідріху II зосередити увагу на критичній ситуації, що склалася на західному та південному напрямках. Протягом вересня та жовтня прусський король здійснив серію швидких маршів, намагаючись перехопити об'єднану французько-імперську армію під командуванням принца Субіза, яка просувалася через Тюрінгію. [40, р. 128]

Кульмінацією цього маневру стала битва при Россбаху 5 листопада 1757 року. Маючи лише 22 000 солдатів проти 42-тисячного союзного війська, Фрідріх II використав фактор раптовості: поки союзники намагалися здійснити складний обхідний маневр, прусська кавалерія генерала Зейдліца завдала нищівного удару по голові ворожих колон. Битва тривала менше двох годин і закінчилася повною дезорганізацією французьких та імперських сил, які втратили понад 10 000 осіб (переважно полоненими), тоді як втрати пруссаків не перевищували 550 осіб [9, с. 352].

Перемога при Россбаху на тривалий час усунула загрозу з заходу, що дало Фрідріху II можливість негайно розгорнути армію на схід, у Сілезію, де австрійці вже встигли захопити ключові фортеці Швайдніц та Бреслау. Здійснивши безпрецедентний 15-денний форсований марш, прусська армія чисельністю 35 000 осіб зіткнулася з 65-тисячною австрійською армією принца Карла Лотаринзького. 5 грудня 1757 року відбулася битва при Лейтені, яка

стала хрестоматійним прикладом застосування «косого бойового порядку» [31, р. 154].

Пруссаки імітували атаку на правому фланзі австрійців, приховано перекинувши основні сили проти лівого флангу противника. Протягом кількох годин австрійська лінія була розірвана; Пруссія здобула вирішальну перемогу, захопивши 20 000 полонених та 116 гармат. Втрати австрійців убитими та пораненими склали близько 10 000 осіб, тоді як пруссаки втратили 6 400 солдатів [11, с. 115].

Успіхи кінця 1757 року дозволили Пруссії відновити контроль над Сілезією та вийти з оперативного оточення, проте цей тріумф був затьмарений початком нової масштабної операції Російської імперії. У січні 1758 року російська армія під командуванням Вілліма Фермора знову увійшла до Східної Пруссії. На відміну від попереднього року, росіяни діяли методично: 22 січня був зайнятий Кенігсберг, а місцеве населення приведено до присяги імператриці Єлизаветі Петрівні [17, с. 90].

Результатом окупації Кенігсберга та приведення Східної Пруссії до присяги російській короні в січні 1758 року, воєнні дії перейшли у фазу граничного виснаження ресурсів. Російська армія під командуванням Вілліма Фермора розпочала методичний наступ через Померанію та Ноймарк, маючи на меті з'єднання з австрійськими союзниками. Фрідріх II, який у першій половині року безуспішно намагався взяти стратегічно важливу австрійську фортецю Оломоуць (Ольмюц) у Моравії, був змушений поспіхом зняти облогу та перекинути основні сили на північ, щоб зупинити просування росіян до Берліна [10, с. 55].

Це протистояння призвело до битви при Цорндорфі 25 серпня 1758 року, яка стала однією з найкривавіших у XVIII столітті. Бій відзначався надзвичайною жорстокістю: прусська піхота зіткнулася зі стійкою обороною російських каре, і битва фактично перетворилася на взаємне винищення без складних маневрів. Хоча Фрідріх II оголосив про перемогу, оскільки Фермор відступив до Вісли, втрати пруссаків були катастрофічними — близько 13 000 осіб (третина армії), що підірвало наступальний потенціал держави [37, р. 103].

Поки Фрідріх стримував російську загрозу, австрійська армія під керівництвом фельдмаршала Дауна активізувалася в Саксонії. Скориставшись необачністю прусського короля, який розташував табір у вразливому місці, австрійці здійснили раптовий нічний напад у битві при Гохкірху 14 жовтня 1758 року. Пруссія зазнала важкої поразки, втративши майже 30% особового складу, 100 гармат та одного з найкращих полководців — фельдмаршала Джеймса Кейта. Лише завдяки залізній дисципліні Фрідріху вдалося організовано відступити та зберегти залишки армії [4, с. 1420].

На кінець 1758 року Пруссія опинилася в критичному стані: Східна Пруссія залишалася під російським контролем, саксонські та сілезькі ресурси були вичерпані постійними реквізиціями, а якість прусської піхоти різко впала через загибель ветеранів. Незважаючи на те, що Фрідріху вдалося утримати ключові провінції, стратегічне оточення стискалося, що підготувало ґрунт для ще більш катастрофічних подій 1759 року [26, р. 75].

Поразка при Пальцигу змусила Фрідріха II особисто втрутитися в ситуацію. Він залишив невеликий заслін проти австрійців у Сілезії та з основними силами рушив на північ, щоб об'єднатися із залишками розбитого корпусу Веделя. Тим часом російська армія Салтикова з'єдналася з 18-тисячним австрійським корпусом генерала Лаудона, зайнявши вигідні оборонні позиції на схід від Франкфурта-на-Одері, поблизу села Кунерсдорф.

12 серпня 1759 року відбулася битва при Кунерсдорфі, яка стала найтяжчою поразкою в житті Фрідріха II [15, с. 128]. Пруська армія налічувала близько 48 000 осіб, тоді як об'єднані сили союзників мали понад 60 000 солдатів та значну перевагу в артилерії. Бій розпочався успішно для пруссаків: після масованого обстрілу вони зуміли захопити одну з ключових висот (Мюльберг) і частину російської артилерії. Вважаючи, що перемогу вже здобуто, Фрідріх II, всупереч порадам своїх генералів, наказав продовжувати атаку на центральні позиції союзників, які були захищені глибоким яром (Шпіцберг) [15, с. 132].

Атака на Шпіцберг виявилася фатальною. Пруська піхота, виснажена спекою та попередніми боями, потрапила під нищівний перехресний вогонь

російських гармат і мушкетні залпи австрійців [31, р. 168]. Коли пруські полки почали відступати, Лаудон кинув у контратаку свіжу австрійську кавалерію. Прусська армія, яка до того вважалася зразком дисципліни, піддалася паніці та почала некеровану втечу. Фрідріх II сам ледь не потрапив у полон — куля влучила в його табакерку, а під ним було вбито двох коней [29].

Результати битви були катастрофічними для Пруссії: армія втратила близько 19 000 осіб убитими, пораненими та полоненими, а також майже всю артилерію (172 гармати). У Фрідріха під рукою залишилося лише 3 000 боєздатних солдатів. У розпачі король написав у Берлін, що «все втрачено» і він не переживе загибелі Вітчизни. Проте Пруссію врятувало те, що історики згодом назвали «Дивом Бранденбурзького дому»: через розбіжності між Салтиковим та австрійським командуванням союзники не пішли негайно на Берлін, а почали сперечатися про подальші плани, що дало Фрідріху дорогоцінний час для збору нових сил [31, р. 168].

Ця битва показала що війна остаточно перетворилася для Пруссії на боротьбу за фізичне виживання. Ресурси країни були вичерпані, а армія почала поповнюватися погано навченими рекрутами та військовополоненими.

Після катастрофи при Кунерсдорфі та стратегічної паузи союзників, Пруссія зіткнулася з черговим ударом у Саксонії. 20–21 листопада 1759 року відбулася подія, що увійшла в історію як капітуляція при Максені [15, с. 140]. Фрідріх II, намагаючись перерізати лінії постачання австрійської армії фельдмаршала Дауна та витіснити її з Саксонії до Богемії, відправив 15-тисячний корпус під командуванням генерал-лейтенанта Фрідріха Августа фон Фінка в глибокий тил противника. Фінк зайняв позиції біля селища Максен, проте вони виявилися вразливими: корпус був ізольований від основних сил пруської армії та оточений переважаючими силами австрійців.

Даун, діючи нетипово рішуче, організував концентричну атаку силами близько 40 000 солдатів. 20 листопада австрійці атакували прусаків з кількох сторін, захопивши панівні висоти та притиснувши корпус Фінка до болотистої низовини [7, с. 368]. Прусська піхота, виснажена попередніми маршами та деморалізована чисельною перевагою ворога, не змогла організувати

ефективний опір. На ранок 21 листопада 1759 року, бачачи безнадійність ситуації та неможливість прориву, генерал Фінк підписав акт про повну капітуляцію.

Фактаж цієї поразки був безпрецедентним для пруської армії: у полон потрапило 9 генералів та близько 14 000 солдатів, було втрачено 71 гармату та 96 прапорів. Це була перша в історії Пруссії капітуляція цілого корпусу у відкритому полі без тривалої облоги. Фрідріх II сприйняв цю новину як особисту ганьбу; після війни генерал Фінк та інші вищі офіцери були віддані під суд і засуджені до ув'язнення у фортеці Шпандау [20, S. 164].

Подія при Максені остаточно перекреслила надії Фрідріха на успішне завершення кампанії 1759 року. Пруссія втратила значну частину боєздатних військ, які неможливо було швидко замінити. Це змусило короля перейти до виключно оборонної стратегії в 1760 році, коли війна перемістилася на територію Сілезії, де пруссакам довелося битися в умовах повного оточення під Лігніцом, намагаючись уникнути остаточного колапсу держави [24, p. 195].

Кампанія 1760 року почалася для Пруссії в умовах стратегічного зашморгу: російські війська загрожували з боку Одера, а австрійська армія фельдмаршала Дауна намагалася остаточно відбити Сілезію [18, с. 415]. У червні австрійці взяли фортецю Глац і розгромили пруський корпус при Ландесхуті. Фрідріх II, маючи лише 30 000 солдатів, опинився в оточенні трьох ворожих армій (Дауна, Лаудона та Лассі), загальна чисельність яких перевищувала 90 000 осіб. Розуміючи, що з'єднання цих сил означатиме кінець Пруссії, король розпочав серію відчайдушних маневрів у районі міста Лігніц [31, p. 172].

У ніч на 15 серпня 1760 року Фрідріх II дізнався від перебіжчика про план австрійців оточити його табір. Він наказав армії безшумно знятися з місця, залишивши багаття горіти, щоб обманути ворожу розвідку. Пруссаки зайняли позиції на висотах біля села Панцловіц, якраз на шляху висування 24-тисячного австрійського корпусу генерала Ернста Гідеона Лаудона, який розраховував на раптовий напад на сплячого короля. Замість цього Лаудон сам натрапив на розгорнуту в бойовий порядок пруську піхоту та артилерію [40, p. 135].

Битва при Лігніці розпочалася о 4-й годині ранку. Прусська артилерія з панівних висот завдала нищівного удару по австрійських колонах, що перебували на марші [18, с. 418]. Лаудон намагався перегрупуватися та кинув у бік пруссаків кавалерію, але вона була відбита злагодженими мушкетними залпами. Протягом двох годин австрійський корпус був розбитий, втративши 8 500 осіб (з них понад 4 000 полоненими) та 80 гармат. Втрати Пруссії склали близько 1 100 осіб. Головна австрійська армія Дауна, що знаходилася лише за кілька миль, через невдалу акустику місцевості та ранковий туман не почула гуркоту канонади і не прийшла на допомогу Лаудону, дізнавшись про розгром лише тоді, коли Фрідріх уже залишив поле бою [24, р. 202].

Перемога при Лігніці мала колосальне моральне значення: вона довела, що прусська армія все ще здатна перемагати переважаючі сили противника, і тимчасово зірвала плани союзників щодо повної окупації Сілезії. Проте стратегічно ситуація залишалася хиткою, оскільки російська армія Салтикова все ще перебувала неподалік, а в жовтні того ж року російсько-австрійські загони на короткий час зуміли захопити Берлін.

Незважаючи на успіх під Лігніцом, стратегічне кільце навколо Пруссії продовжувало стискатися, і вже у жовтні 1760 року війна перемістилася безпосередньо до столиці королівства. Російське та австрійське командування, скориставшись тим, що основні сили Фрідріха II були скуті маневруванням у Сілезії, організували спільний рейд на Берлін. План передбачав стрімкий удар легких корпусів: російського під керівництвом генерала Захара Чернишова та австрійського під командуванням генерала Франца Моріца фон Лассі.

3 жовтня 1760 року авангард російського корпусу під командуванням Тотлебена підійшов до стін Берліна. Місто не мало потужних сучасних укріплень і захищалося лише невеликим гарнізоном та ополченням [17, с. 102]. Перший штурм був відбитий, проте ситуація стала безнадійною, коли до міста підійшли основні сили Чернишова та австрійці Лассі, довівши чисельність союзників до 35 000 осіб. Прусські воєначальники, щоб уникнути повного руйнування столиці артилерією, прийняли рішення про відступ залишків військ

до Шпандау, і в ніч на 9 жовтня 1760 року міська влада підписала акт про капітуляцію [19, с. 264].

Окупація Берліна тривала лише чотири дні, з 9 по 12 жовтня, але мала колосальний політичний та пропагандистський резонанс. На місто було накладено контрибуцію в розмірі 1,5 мільйона талерів (яка пізніше була зменшена після переговорів). Російські війська поводитися відносно дисципліновано, зосередившись на знищенні військових складів, гарматного двору та порохових заводів. Натомість австрійські та саксонські загони відзначилися грабунками королівських палаців у Шарлоттенбурзі та Потсдамі [40, р. 142].

Дізнавшись про падіння столиці, Фрідріх II негайно рушив зі своєю армією з Сілезії на північ. Вже 12 жовтня, отримавши звістку про наближення прусського короля, союзники, не бажаючи приймати бій у не вигідних умовах, поспіхом залишили Берлін. Росіяни відійшли до Франкфурта-на-Одері, а австрійці — до Саксонії. Хоча рейд не призвів до виходу Пруссії з війни, він продемонстрував її вразливість і став важким ударом по престижу Фрідріха II, змусивши його шукати генеральної битви для відновлення контролю над Саксонією, що невдовзі призвело до кривавого зіткнення під Торгау.

Відступ союзників із Берліна дозволив Фрідріху II зосередитися на поверненні контролю над Саксонією, де австрійська армія фельдмаршала Дауна зайняла надзвичайно міцну оборонну позицію поблизу міста Торгау. 3 листопада 1760 року відбулася битва при Торгау, яка стала однією з наймасштабніших і водночас найбільш хаотичних та кривавих битв Семирічної війни [31, р. 182]. Австрійці (близько 53 000 осіб) розташувалися на плато Зіптіц, захищеному потужною артилерією (понад 270 гармат) та природними перешкодами. Фрідріх II, маючи 48 000 солдатів, зважився на ризикований план: розділити армію на дві частини, щоб атакувати австрійців одночасно з фронту та з тилу.

Битва розпочалася з невдачі. Через погану координацію та лісисту місцевість колони Фрідріха вступили в бій раніше, ніж корпус генерала Цітена, який мав атакувати з іншого боку. Пруська піхота хвиля за хвилею йшла під

убивчий вогонь австрійських батареї; сам король, спостерігаючи за загибеллю своїх найкращих полків, був контужений кулею в груди. До вечора Фрідріх вважав битву програною і почав готуватися до відступу [36, с. 128]. Проте ситуацію врятував генерал Цітен: у сутінках він знайшов шлях крізь дамби та ставки, несподівано штурмував плато Зіптіц і захопив головні австрійські батареї, повернувши їхні ж гармати проти ворога.

Цей маневр змусив Дауна, який сам був поранений у ногу, віддати наказ про нічний відступ до Дрездена. Попри те, що поле бою залишилося за пруссаками, це була справжня «піррова перемога». Пруссія втратила близько 16 600 осіб, Австрія — близько 15 800 осіб (включаючи 7 000 полонених). Торгау стало останньою великою польовою битвою, яку Фрідріх II дав у цій війні; втрати серед досвідчених офіцерів і ветеранів-солдатів були настільки великими, що прусська армія фактично втратила здатність до великих наступальних операцій.

У 1761 році війна перейшла в стадію позиційного виснаження. Пруссія перебувала в агонії: економіка була зруйнована, ресурси вичерпані, а вороги продовжували тиснути. Російські війська після тривалої облоги взяли ключову фортецю Кольберг на Балтійському морі, а австрійці — Швайдніц у Сілезії. Фрідріх II серйозно розглядав можливість самогубства, оскільки порятунок держави здавався неможливим [29]. Саме в цей момент, на початку 1762 року, сталася подія, що докорінно змінила хід історії — смерть російської імператриці Єлизавети Петрівни.

Кінець 1761 року став для Пруссії періодом найглибшого відчаю, коли держава опинилася на межі повної анігіляції. Фрідріх II, чия армія скоротилася до критичного мінімуму, а ресурси були вичерпані роками безперервних боїв, у своїх листах відкрито визнавав, що лише диво може врятувати його від капітуляції [36, с. 134]. Це диво, яке увійшло в історію як «Диво Бранденбурзького дому», сталося 5 січня 1762 року — у цей день померла російська імператриця Єлизавета Петрівна, яка була найбільш запеклим і непохитним ворогом Фрідріха.

Її смерть миттєво зруйнувала антипруську коаліцію, оскільки на престол зійшов її племінник Петро III, який був пристрасним прихильником прусського короля та його військового генія. Новий імператор негайно наказав припинити всі бойові дії проти пруссаків, що фактично врятувало Фрідріха в той момент, коли російські війська вже готувалися до остаточного наступу на Берлін.

Події розвивалися стрімко: вже 5 травня 1762 року між Росією та Пруссією був підписаний Петербурзький мирний договір. Згідно з його умовами, Росія не просто виходила з війни, а й безоплатно повертала Пруссії всі завойовані території, включно зі Східною Пруссією та Кенігсбергом, де місцеве населення вже кілька років було приведено до присяги російській короні [17, с. 118].

Більше того, Петро III уклав із Фрідріхом оборонний союз і відправив йому на допомогу 18-тисячний корпус генерала Чернишова для боротьби проти колишніх союзників росіян. Хоча внаслідок палацового перевороту 9 липня 1762 року Петра III було скинуто, а до влади прийшла його дружина Катерина II, вона не стала відновлювати війну. Катерина підтвердила мирний договір, хоча й відкликала допоміжний корпус Чернишова. Цей геополітичний розворот дозволив Фрідріху II сконцентрувати всі сили проти Австрії, яка залишилася наодинці на німецькому театрі воєнних дій.

Ключовим зіткненням цього періоду стала битва при Буркерсдорфі, що відбулася 21 липня 1762 року. Австрійська армія фельдмаршала Дауна чисельністю близько 30 000 осіб займала надзвичайно вигідні оборонні позиції на панівних висотах біля сіл Буркерсдорф та Людвігсдорф, перекриваючи шлях до обложеної пруссаками фортеці Швайдніц [7, с. 388].

Фрідріх II мав у своєму розпорядженні приблизно 40 000 солдатів, включаючи 18-тисячний російський корпус генерала Чернишова. Однак за день до битви Чернишов отримав наказ від нової імператриці Катерини II негайно залишити прусський табір і повернутися до Росії.

У критичний момент Фрідріху вдалося переконати російського генерала затриматися лише на три дні, не беручи безпосередньої участі в бою, а лише демонструючи присутність своїх військ на правому фланзі. Ця тактична

хитрість спрацювала: Даун, бачачи розгорнуті російські полки, припустив, що проти нього готується масована атака всіма силами коаліції, і розтягнув свої резерви [19, с. 302].

Битва розпочалася з масованої канонади пруської артилерії, яка була зосереджена на вузькій ділянці фронту проти австрійських укріплень. Прусська піхота під командуванням генерал-майора фон Віхтенштейна здійснила стрімкий штурм крутих схилів, які австрійці вважали неприступними [34, р. 104]. Завдяки точній підтримці гармат та ефекту несподіванки пруссаки зуміли захопити ключові редути протягом кількох годин. Австрійці, побоюючись оточення через удавану загрозу з боку росіян, почали організований, але поспішний відступ, залишивши позиції та відкривши шлях до Швайдніца.

Втрати сторін були відносно невеликими для таких масштабів: австрійці втратили близько 2 500 осіб (включно з полоненими), а пруссаки — приблизно 1 600 солдатів. Проте політичне та стратегічне значення перемоги при Буркерсдорфі було колосальним. [18, с. 448]

Перемога дозволила пруссакам довести облогу Швайдніца до успішного завершення (фортеця капітулювала у жовтні), що фактично поставило крапку в боротьбі за Сілезію та змусило Відень усвідомити неминучість мирних переговорів на умовах Пруссії [24, р. 240].

Австрія, чия скарбниця була порожньою, а надія на російську підтримку зникла, була змушена сісти за стіл переговорів. Водночас на західному фронті Франція, виснажена поразками від англійців у колоніях та на морі, також прагнула миру, що призвело до підписання Паризького мирного договору між Британією та Францією [26, р. 102].

Фінальним акордом конфлікту став Губертусбурзький мирний договір, підписаний 15 лютого 1763 року у виснажливому протистоянні на європейському континенті, що тривало сім років. Переговори проходили в мисливському замку саксонських курфюрстів Губертусбург, який дивом уцілів під час бойових дій [20, S. 210]. Основними сторонами угоди виступили Пруссія, Австрія та Саксонія.

Головним дипломатичним досягненням Фрідріха II стало повне відновлення територіального статус-кво: Пруссія зберегла за собою багату провінцію Сілезію та графство Глац, право володіння якими Австрія офіційно визнала, фактично змирившись із результатами попередніх воєн. Це було критично важливо для Пруссії, оскільки саме за контроль над Сілезією Габсбурги розв'язали цей масштабний конфлікт [21, р. 222].

Умови договору були зафіксовані у 21 основній статті та кількох секретних додатках. Пруссія зобов'язалася протягом 21 дня після ратифікації угоди вивести всі свої війська з території Саксонії, включаючи стратегічно важливу фортецю Кенігштайн, та повернути її під управління курфюрста Фрідріха Августа II (який також був королем Польщі під іменем Август III) [4, с. 1478].

Водночас Пруссія гарантувала релігійну свободу для католицького населення Сілезії та обіцяла виплатити компенсації за деякі реквізиції. Секретні ж статті містили важливе політичне зобов'язання: Фрідріх II пообіцяв віддати свій голос як курфюрст Бранденбургу за обрання ерцгерцога Йосифа (сина Марії-Терезії) майбутнім імператором Священної Римської імперії, що забезпечувало Габсбургам збереження імперської корони [23, р. 435].

Для Саксонії договір був радше актом милосердя, ніж перемогою. Країна, що стала головним театром бойових дій, була розорена, а її армія фактично перестала існувати ще в 1756 році. Хоча вона отримала свої землі назад, вона втратила статус впливової німецької держави, поступившись місцем Пруссії. Австрія ж, незважаючи на величезні фінансові витрати та людські втрати, не змогла реалізувати свою головну мету — знищення пруської держави — і була змушена визнати новий порядок у Центральній Європі, де Пруссія стала рівноправним суперником Відня.

Підсумовуючи події третього розділу, можна стверджувати, що період з 1759 по 1763 роки став часом найвищого випробування для пруської державності, коли після нищівних поразок під Пальцигом, Кунерсдорфом та капітуляції при Максені виживання країни залежало не лише від військового генія Фрідріха II, а й від радикальних геополітичних змін. «Диво

Бранденбурзького дому» у формі смерті імператриці Єлизавети та виходу Росії з війни в 1762 році вивело Пруссію з оперативного оточення, дозволивши їй завершити конфлікт на почесних умовах. Підписання Губертусбурзького мирного договору 15 лютого 1763 року, який закріпив за Берліном Сілезію та статус великої європейської держави на основі принципу статус-кво, остаточно підтвердило новий баланс сил у Європі та завершило формування Пруссії як провідного військово-політичного гравця на континенті.

РОЗДІЛ 4

УЧАСТЬ ПРУССЬКОГО КОРОЛІВСТВА В ПЕРШОМУ ПОДІЛІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Завершення Семирічної війни в 1763 році ознаменувало собою не лише фізичне збереження Пруссії на політичній карті світу, а й її остаточне утвердження як великої європейської держави [3, с. 94]. Попри те, що країна вийшла з конфлікту економічно виснаженою, Фрідріх II не відмовився від своїх далекосяжних амбіцій щодо територіальної консолідації королівства. Основним стратегічним завданням короля стало ліквідування географічного розриву між Бранденбургом та Східною Пруссією — так званого «польського коридору», що розділяв його володіння. Усвідомлюючи неможливість нової масштабної війни, Фрідріх перейшов від мови гармат до витонченої дипломатії, майстерно використовуючи внутрішню слабкість Речі Посполитої та інтереси сусідніх імперій — Російської та Австрійської. Це заклало фундамент для переходу Пруссії до нової епохи експансії, де головним інструментом став не штурм фортець, а системний політичний тиск, що згодом призвів до першого поділу польських земель.

Фундаментом для подальшої територіальної експансії Пруссії став стратегічний розворот у відносинах із Санкт-Петербургом, закріплений 11 квітня 1764 року підписанням оборонного союзного договору [12, с. 88]. Цей документ, укладений між Фрідріхом II та Катериною II терміном на вісім років, радикально змінив баланс сил у Східній Європі, перетворивши колишніх непримиренних ворогів на союзників. Угода передбачала взаємну військову допомогу в розмірі 10 000 піхотинців та 2 000 кавалеристів або щорічну субсидію в розмірі 400 000 рублів у разі нападу третьої сторони. Проте справжня суть договору була прихована в таємних статтях, які безпосередньо стосувалися майбутнього Речі Посполитої [13, с. 119].

Сторони домовилися діяти узгоджено, щоб зберегти в Польщі існуючий лад, який забезпечував її слабкість, і спільно просувати на польський престол свого ставленика — Станіслава Августа Понятовського [32, р. 240]. Окремим

пунктом фіксувалося зобов'язання захищати права «дисидентів» (православних і протестантів), що давало Пруссії та Росії легітимний інструмент для постійного втручання у внутрішні справи польської держави. Цей союз дозволив Фрідріху II позбутися загрози війни на два фронти та зосередити дипломатичні зусилля на реалізації плану з'єднання своїх розрізнених територій [39, S. 202].

Період з 1768 по 1771 роки став для Фрідріха II часом майстерного маневрування в умовах гострої внутрішньополітичної кризи Речі Посполитої, спровокованої створенням Барської конфедерації 29 лютого 1768 року. Поки російські експедиційні корпуси були втягнуті у виснажливу боротьбу з конфедератами та паралельну війну з Османською імперією, прусський король розпочав реалізацію стратегії «тихої анексії» [27, S. 95].

Вже у 1770 році, під приводом захисту власних кордонів від епідемії чуми, що нібито поширювалася з боку Поділля, Фрідріх II наказав розгорнути в польському Помор'ї та частині Великої Польщі так званий «санітарний кордон». Насправді ці військові заслони стали інструментом де-факто окупації: прусські загони без узгодження з Варшавою почали збирати податки з місцевого населення, проводити примусові реквізиції коней і продовольства, а також здійснювати насильницький рекрутський набір до прусської армії [41, р. 215].

Протягом 1771 року Фрідріх II активізував дипломатичний тиск на Санкт-Петербург і Відень, використовуючи хаос у Польщі як головний аргумент для територіального поділу. Він переконував Катерину II, що лише анексія частин Речі Посполитої зможе «компенсувати» Росії витрати на турецьку війну та втихомирить австрійські побоювання щодо російського домінування на Балканах. У цей час прусські картографи вже активно працювали над делімітацією нових кордонів, включаючи до складу майбутніх надбань не лише Королівську Пруссію, а й стратегічно важливий район річки Нетце [43, р. 89].

Використання хаосу Барської конфедерації дозволило Пруссії підготувати ґрунт для легітимізації своїх зазіхань: до моменту підписання офіційних документів у 1772 році значна частина польського Помор'я вже перебувала під

ефективним адміністративним та військовим контролем Берліна. Цей період продемонстрував перехід Фрідріха від прямої військової агресії до політики доконаних фактів, де військова сила слугувала лише фоном для дипломатичного здирництва, що зрештою призвело до безперешкодного з'єднання Бранденбургу зі Східною Пруссією [3, с. 99].

Логічним завершенням багаторічних дипломатичних інтриг стало підписання 17 лютого 1772 року в Санкт-Петербурзі секретної прусько-російської конвенції, яка заклала юридичний фундамент першого поділу Речі Посполитої. Цей документ став результатом напружених переговорів між Фрідріхом II та Катериною II, де пруський король майстерно грав на бажанні Росії вийти з тупика у війні з османами та занепокоєнні Австрії російськими успіхами на Балканах [8, с. 318].

У тексті конвенції сторони вперше офіційно зафіксували конкретні територіальні претензії: Пруссія отримувала право на анексію більшої частини Королівської Пруссії (польського Помор'я), Вармії та стратегічного району вздовж річки Нетце, що фактично означало реалізацію давньої мрії Фрідріха про з'єднання Бранденбургу зі Східною Пруссією в єдиний державний масив [44, р. 134].

Особливістю цієї секретної угоди було те, що вона не лише визначала межі майбутніх захоплень, а й містила зобов'язання сторін спільно протидіяти будь-якому опору з боку польського уряду або іноземних держав [13, с. 124]. Конвенція від 17 лютого фактично поставила Австрію перед доконаним фактом: Марія-Терезія була змушена або приєднатися до поділу, або ризикнути опинитися в ізоляції перед обличчям зміцненого прусько-російського союзу. Фрідріх II, знаючи про моральні вагання австрійської імператриці, розуміючи, що участь Відня зробить процес розчленування Польщі незворотним [16, с. 97].

Секретний характер домовленостей дозволив Пруссії ще протягом кількох місяців офіційно заперечувати свої наміри, одночасно посилюючи військову присутність на польських землях під виглядом «санітарного кордону». Цей документ став точкою неповернення, після якої доля Речі Посполитої була вирішена в кабінетах Санкт-Петербурга та Берліна ще до того,

як польська сторона взагалі дізналася про існування плану поділу [38, S. 162]. Конвенція від 17 лютого стала передмовою до остаточного тристороннього договору, підписаного у серпні того ж року, який остаточно легітимізував перетворення Пруссії на монолітну європейську державу.

Закріпленням таємних домовленостей та офіційним актом розчленування польської держави стало підписання 5 серпня 1772 року остаточної тристоронньої Петербурзької конвенції. У цьому документі Росія, Пруссія та Австрія не лише зафіксували свої територіальні надбання, а й виступили єдиним фронтом, обґрунтовуючи свої дії необхідністю «відновлення спокою» в Речі Посполитій та посиляючись на нібито існуючі «давні юридичні права» на її землі [8, с. 325].

Для Пруссії цей договір став тріумфом багаторічної стратегії Фрідріха II: незважаючи на те, що його частка була найменшою за площею, вона мала найбільшу стратегічну та економічну цінність. Під контроль Берліна перейшли Вармія та Королівська Пруссія (Помор'я), за винятком міст Гданськ і Торунь, що дозволило королівству нарешті ліквідувати територіальний розрив між своїми центральними провінціями та Східною Пруссією.

Загалом Пруссія анексувала близько 36 000 квадратних кілометрів із населенням понад 580 000 осіб. Фактичне захоплення цих територій відбулося майже миттєво після підписання конвенції, оскільки пруські війська вже тривалий час перебували в регіоні під виглядом «санітарних кордонів» [3, с. 104].

Вже у вересні 1772 року пруські чиновники почали складати присягу від місцевого населення та впроваджувати нову адміністративну структуру, ігноруючи будь-які протести з боку польського короля Станіслава Августа Понятовського. Конвенція також містила статтю про взаємні гарантії захоплених земель, що фактично робило трьох монархів співучасниками, пов'язаними спільним інтересом — не допустити відродження суверенної Польщі [14, с. 216].

Для легітимізації цього акту в очах Європи сторони вимагали від польського уряду офіційного визнання поділу. Під тиском іноземних армій, що

окупували країну, у вересні 1773 року відбувся так званий Подільний сойм, який під загрозою повного знищення держави ратифікував умови Петербурзької конвенції.

Після цього Фрідріх II офіційно змінив свій титул на «короля Пруссії», що підкреслювало завершення процесу територіальної консолідації та перетворення Пруссії на географічно цілісну та економічно самодостатню державу. Петербурзька конвенція 1772 року назавжди змінила карту Східної Європи, заклавши основу для подальшого повного зникнення Речі Посполитої з політичної мапи світу [39, S. 210].

Одразу після підписання Петербурзької конвенції, у вересні 1772 року, Пруссія перейшла до завершальної фази легітимізації своїх зазіхань через офіційне введення військ та масоване оприлюднення державних маніфестів. Хоча пруські загони вже фактично контролювали значні території під виглядом «санітарних кордонів», саме у вересні цей процес набув відкритого військово-політичного характеру.

Фрідріх II наказав своїм генералам офіційно зайняти визначені договором міста та повіти, замінюючи польську адміністрацію прусською та розклеюючи на площах міст друковані відозви двома мовами — німецькою та польською.

У цих маніфестах, найвідоміший з яких було оприлюднено 13 вересня 1772 року, пруська сторона використовувала специфічну юридичну риторичку: замість терміну «анексія» вживалося поняття «відновлення прав» [33, p. 154].

Король стверджував, що він лише повертає землі, які історично належали Бранденбурзькому дому або Тевтонському ордену, а нинішній хаос у Речі Посполитій змушує його взяти ці території під свій високий захист задля забезпечення безпеки власних підданих. Паралельно з оприлюдненням цих документів пруські комісари почали вимагати від місцевої шляхти, духовенства та міщан складання присяги на вірність новому монарху, що супроводжувалося демонстративним розгортанням артилерії біля ратуш [12, с. 108].

Введення військ відбувалося методично: протягом вересня було зайнято Ельблонг, Марієнбург (Мальборк) та Хелмно. Особливу увагу Фрідріх II

приділив Вармії, де пруські гарнізони миттєво взяли під контроль єпископські замки та монастирі, конфіскуючи церковне майно на користь державної скарбниці [32, р. 255]. Хоча Гданськ і Торунь за договором залишалися у складі Польщі, пруські війська оточили їх щільним кільцем, встановивши митні пости на всіх під'їзних шляхах.

Таким чином, до кінця вересня 1772 року Пруссія створила ситуацію доконаного факту, де оприлюднені маніфести слугували лише ідеологічним прикриттям для масштабної військової окупації, яка назавжди змінила географічне обличчя королівства, перетворивши його на нерозривний територіальний моноліт від Магдебурга до Кенігсберга.

Остаточним етапом легітимізації територіальних загарбань став так званий Подільний сойм, який під безпосереднім тиском окупаційних військ був змозжений ратифікувати акти про поділ, що завершилося 30 вересня 1773 року. Процес підготовки до цієї події розпочався ще навесні, коли іноземні дипломати, насамперед пруський посланник Бенуа та російський представник Штакельберг, фактично диктували умови польському королю Станіславу Августу Понятовському та депутатам. Пруські війська, що оточили Варшаву, створили атмосферу тотальної загрози: Фрідріх II недвозначно дав зрозуміти, що будь-яка відмова або зволікання призведе до повної ліквідації польської державності та негайного штурму столиці [12, с. 115].

У квітні 1773 року було створено спеціальну соймову делегацію, яка під прицілом іноземних багнетів розпочала «переговори» з представниками трьох держав. Протягом літа депутати намагалися апелювати до міжнародного права та західних монархій, проте Фрідріх II та Катерина II заблокували будь-яку можливість зовнішньої допомоги. Особливого драматизму події досягли у квітні, під час протесту Тадеуша Рейтана, проте його відчайдушна спроба зірвати засідання не зупинила маховик поділу. Вже 18 вересня 1773 року делегація підписала договори про відступлення територій, а 30 вересня сойм у повному складі офіційно затвердив ці документи [22, р. 187].

Для Пруссії ратифікація означала юридичне визнання її права на Західну Пруссію, Вармію та округ Нетце. Важливо зауважити, що Фрідріх II, не

чекаючи завершення соймових процедур, уже впроваджував свою адміністративну систему, проте дата 30 вересня стала моментом, коли анексія набула статусу «законного» міжнародного акта [35, р. 132].

Ця подія де-юре завершила перший поділ Речі Посполитої, перетворивши Пруссію з розірваної держави на геополітичний моноліт. Відтепер польська держава офіційно визнала втрату своїх північних земель, що дозволило Фрідріху Великому остаточно закріпити титул короля Пруссії та розпочати масштабну колонізацію та германізацію новоприєднаних територій, фактично інтегруючи їх у єдиний організм Гогенцоллернської монархії [39, S. 219].

Після юридичного закріплення територіальних надбань через ратифікацію соймом, протягом 1773–1775 років Пруссія перейшла до системного економічного удушення залишків Речі Посполитої та глибокої адміністративної інтеграції новоприєднаних земель, які отримали офіційну назву провінція Західна Пруссія. Фрідріх II, розуміючи, що він контролює гирло головної водної артерії Польщі — Вісли, але не володіє самим Гданськом (який залишився польським анклавом), розгорнув безпрецедентну митну війну [43, р. 108].

Вже у 1773 році в містечку Новий Порт, що межувало з Гданськом, прусська влада встановила надзвичайно високі мита — так зване «віслинське мито», яке сягало 12% від вартості товару [33, р. 162]. Це призвело до того, що польський експорт зерна та деревини став практично нерентабельним, а Гданськ опинився у стані економічної блокади, що змусило польську сторону підписати у березні 1775 року вкрай не вигідну торговельну конвенцію, яка фактично передавала контроль над польським зовнішнім ринком у руки Берліна [44, р. 150].

Паралельно з економічним тиском Фрідріх II здійснював прискорену інтеграцію регіону в прусську державну модель. У 1774 році на нових землях було запроваджено пруське цивільне та кримінальне право, а адміністративний апарат був повністю замінений досвідченими чиновниками, надісланими з Бранденбургу та Магдебургу [14, с. 230].

Король ініціював масштабну програму «фредерікіанської колонізації», спрямовану на зміну етнічного та релігійного балансу: на захоплені землі було переселено тисячі німецьких колоністів, яким надавали податкові пільги та будівельні матеріали для заснування нових сіл. Важливою подією 1774 року стало будівництво Бромберзького каналу (Бидгощського каналу), який з'єднав річки Вісла та Одра через Нетце і Варту. Цей інженерний проєкт дозволив Пруссії переспрямувати торгові потоки в обхід Гданська безпосередньо до пруського Штеттіна, що ще сильніше підірвало економіку Речі Посполитої [30, р. 105].

До кінця 1775 року Західна Пруссія була повністю вмонтована в жорстку централізовану систему Пруського королівства. Було проведено загальний кадастровий перепис земель, запроваджено пруську систему оподаткування та обов'язкову військову повинність для місцевого населення [8, с. 347].

Шляхта, яка не склала присягу на вірність королю до встановленого терміну, піддавалася конфіскації маєтків [13, с. 145]. Таким чином, за три роки Пруссія перетворила колишні польські воєводства на взірцеву військову провінцію, одночасно створивши умови для повного економічного домінування над польськими землями, що залишалися під владою Станіслава Понятовського, і заклавши фундамент для наступних поділів.

Отримавши за першим поділом стратегічно важливу Королівську Пруссію (за винятком Данцига та Торна), король зосередився на адміністративній та економічній інтеграції нових територій, що дозволило з'єднати ядро Бранденбургу зі Східною Пруссією. У цей період Фрідріх II виступав як майстерний дипломат, який намагався підтримувати крихкий баланс сил у трикутнику Берлін–Відень–Санкт-Петербург [6, с. 172].

Головним викликом для пруського монарха в останні десятиліття його правління стало прагнення Йосифа II приєднати Баварію до австрійських володінь. Коли у грудні 1777 року вислала чоловіча лінія баварських Віттельсбахів, Фрідріх II негайно виступив на захист прав менших німецьких князів, щоб не допустити порушення рівноваги всередині Священної Римської імперії [41, р. 237].

Це призвело до Війни за баварську спадщину (1778–1779), яку через відсутність масштабних генеральних битв та проблеми з постачанням прозвали «картопляною війною». Конфлікт завершився Тешенським миром 13 травня 1779 року, за яким Австрія отримала лише невеликий район Іннфіртель, а Пруссія підтвердила свої права на майбутнє приєднання маркграфств Ансбах і Байройт [44, р. 161].

На міжнародній арені Фрідріх II уважно стежив за Війною за незалежність США, відмовившись надати пруських солдатів Великій Британії та підтримавши у 1780 році Декларацію про збройний нейтралітет, ініційовану Катериною II для захисту морської торгівлі від британського домінування [27, S. 120]. Попри охолодження стосунків із Росією, яка після 1780 року почала зближуватися з Австрією для реалізації «Грецького проекту», Фрідріх продовжував зміцнювати позиції Пруссії як альтернативного центру тяжіння в німецьких землях [38, S. 188].

Одним із фінальних і найбільш вагомих дипломатичних кроків короля стало створення у липні 1785 року Союзу князів (Fürstenbund). До цього об'єднання, спрямованого проти експансіоністських планів Австрії в Німеччині, увійшли провідні протестантські держави — Саксонія та Ганновер, а пізніше й інші дрібні князівства. Цей союз фактично закріпив за Пруссією роль лідера та захисника імперської конституції, остаточно утвердивши австро-пруський дуалізм, який визначав німецьку політику протягом наступного століття. До моменту своєї смерті у 1786 році Фрідріх II залишив Пруссію територіально розширеною, фінансово стабільною та військово могутньою державою, здатною на рівних конкурувати з найсильнішими монархіями Європи.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі здійснено комплексний аналіз стратегічних цілей, етапів та результатів зовнішньої політики Пруського королівства за правління Фрідріха II Великого (1740–1786 рр.), а також визначено її роль у трансформації системи міжнародних відносин і становленні держави як провідного європейського гравця. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки відповідно до поставлених завдань.

Офіційне проголошення Пруського королівства у 1701 році та подальший розвиток держави у першій третині XVIII століття створили міцну матеріально-технічну базу для майбутніх геополітичних зрушень. Епоха «короля-солдата» Фрідріха Вільгельма I відзначилася жорсткою внутрішньою політикою, спрямованою на накопичення фінансових ресурсів, розбудову ефективного бюрократичного апарату та формування дисциплінованої армії. Цей внутрішній потенціал став тим необхідним трампліном, який дозволив Фрідріху II радикально змінити курс: перейти від пасивного накопичення сил до агресивної та рішучої зовнішньополітичної експансії.

Ключовим вектором зовнішньої політики Фрідріха II стало протистояння з Габсбургами за гегемонію в Центральній Європі. Сілезькі війни продемонстрували якісно новий рівень прусського мілітаризму та тактичної майстерності монарха. Захоплення заможної, промислово розвиненої Сілезії та закріплення цього статусу Бреславським і Дрезденським мирами докорінно змінили баланс сил у регіоні. Пруссія не лише завдала потужного удару по позиціях Австрії, а й перетворилася на економічного та військового гіганта, заявивши про свої претензії на статус великої держави.

Семирічна війна (1756–1763 рр.) стала найважчим іспитом на життєздатність для молодого королівства, яке опинилося в ізоляції проти коаліції найсильніших європейських держав. Незважаючи на нищівні поразки під

Кунерсдорфом та Максеном, що поставили державу на межу повної катастрофи, Пруссія зуміла вистояти. Це стало можливим завдяки стратегічному таланту Фрідріха II, мобілізації всіх внутрішніх ресурсів, а також сприятливому геополітичному збігу обставин — «Диву Бранденбурзького дому» 1762 року (виходу Росії з війни). Підписання Губертусбурзького миру закріпило за Пруссією статус-кво, де-юре та де-факто підтвердивши її приналежність до клубу «великих держав» Європи.

Участь Пруссії у першому поділі Речі Посполитої (1772–1775 рр.) стала логічним завершенням прагматичної та раціональної дипломатії Фрідріха II. Головними передумовами цього кроку були внутрішня криза та політична слабкість польсько-литовської держави, а також прагнення Берліна ліквідувати географічну розірваність власних володінь. Шляхом тонких дипломатичних інтриг, маневрування між інтересами Відня та Санкт-Петербурга, а також укладання секретних конвенцій, прусський монарх зумів досягти своєї стратегічної мети без розв'язання великої європейської війни.

Аналіз дипломатичних конвенцій 1772–1775 років свідчить, що анексія Західної Пруссії та Вармії мала колосальне значення для держави. Ці надбання дозволили Фрідріху II ліквідувати анклавний характер королівства та об'єднати розрізнені території Бранденбургу та Східної Пруссії в єдиний географічний і політичний моноліт. Окрім територіального злиття, Пруссія отримала контроль над гирлом Вісли, що забезпечило Берліну повне економічне домінування, фінансовий контроль над польською торгівлею та значне посилення позицій у Балтійському регіоні.

Правління Фрідріха II Великого (1740–1786 рр.) ознаменувало фундаментальну трансформацію Пруського королівства. Поєднуючи агресивну воєнну стратегію з гнучкими, часто цинічними дипломатичними інструментами, Фрідріх II не лише розширив кордони своєї держави, а й зруйнував старий євроцентричний баланс сил. На момент смерті монарха у 1786 році Пруссія перетворилася з регіонального німецького князівства на самодостатній військово-політичний моноліт, який став визначальним чинником міжнародної

політики в Центрально-Східній Європі та заклав міцний фундамент для майбутнього об'єднання німецьких земель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баран З. А., Качараба С. П., Сіромський Р. Б., Чума Б. П. Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.) : навч. посіб. / З. А. Баран, С. П. Качараба, Р. Б. Сіромський, Б. П. Чума; за ред. З. А. Баран. – К. : Знання, 2015. – 533 с. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/10/istoriia-krain-zakh-ievropy.pdf> (дата звернення: 23.03.2026).
2. Брусиловська О. І., Максименко І. В., Покась М. С. Історія міжнародних відносин: 1640–1914 : навч.-метод. посіб. Одеса : Астропринт, 2022. 279 с. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/items/4adbffc0-cf15-44b5-8e08-10c8a066f5b4> (дата звернення: 20.03.2026).
3. Бутирін Є. О. Місцеве самоврядування на Буковині у складі Австрійської імперії у другій половині XVIII ст. (з 1774 р. по 1786 р.). Актуальні проблеми історико-правової та міжнародно-правової науки. 2019. Вип. 3. С. 49–54. URL: <https://web.archive.org/web/20220309132452/http://sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/3/49.pdf> (дата звернення: 15.04.2026).
4. Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М. Кантон-регламент у старопруській армії: причини запровадження і результати. Вісник науки та освіти. 2024. № 1 (19). С. 1369–1381. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9691/1%2819%29%20%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%281%29.pdf> (дата звернення: 17.03.2026).

5. Даниляк П. Г. Барська конфедерація: хід подій та наслідки. Український історичний журнал. 2007. № 5. С. 10–22. URL: http://www.libr.dp.ua/text/Uij2007_5_10.pdf (дата звернення: 25.04.2026).
6. Дебенко В., Кобильник Р. Дипломатичний триумф Пруссії під час трьох поділів Польщі. Вісник науки та освіти. 2024. Вип. 11 (29). С. 1946–1962. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/issue/view/301/400> (дата звернення: 11.05.2026).
7. Дойчик М. В. Збройні сили Пруссії напередодні Семирічної війни. Eurasian scientific discussions : proceedings of the 11th International scientific and practical conference (November 21-23, 2022). Barcelona, 2022. P. 340–344. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/11/EURASIAN-SCIENTIFIC-DISCUSSIONS-21-23.11.22.pdf> (дата звернення: 18.04.2026).
8. Дойчик М. В. Кунерсдорфська битва 1759 р. Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації : матеріали Міжнародної наукової конференції. [б. в.], [б. р.]. URL: https://history.sspu.edu.ua/images/2023/docs/nauka/konf/istoriko-kraeznavchi_doslidzhennya_tradiciyi_ta_in_0b7ab.pdf (дата звернення: 25.04.2026).
9. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до сьогодення. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 752 с. URL: <https://resource.history.org.ua/item/0009626> (дата звернення: 25.04.2026).
10. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.) : навч. посіб. / В. І. Яровий та ін. ; за ред. В. І. Ярового. Київ : Либідь, 2001. 628 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002085> (дата звернення: 11.05.2026).
11. Ковальчик Р. В. Економічне піднесення Королівства Пруссії – успіх політики Фрідріха II Великого на тлі розвитку європейської економіки в другій половині ХVІІІ ст. Всесвітня історія. 2017. № 5. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/items/f0b758ce-f393-4ba4-ae03-7a640fe6569b> (дата звернення: 03.03.2026).

12. Ковальчик Р. В. Пруська політика (Фрідріха II, Фрідріха-Вільгельма II та Фрідріха-Вільгельма III) щодо католицької церкви на польських землях, включених до монархії Гогенцоллернів у 1772–1806 рр. Славістична збірка. 2018. Вип. IV. С. 131–145. URL: <https://www.academia.edu/44667192/> (дата звернення: 11.05.2026).
13. Ковтун І. Поділи Речі Посполитої: перебіг подій та історичне значення. Актуальні проблеми всесвітньої історії : матеріали Всеукраїнської наукової онлайн конференції (м. Житомир, 5 жовтня 2023 р.). С. 49–51. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/38129/1/zbirnyk.pdf> (дата звернення: 25.04.2026).
14. Пик С. М. Дипломатія європейських держав у період Семилітньої війни 1756–1763 рр. Питання всесвітньої історії. 2014. № 8. С. 160–166. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj61MGkjbmUAxUZOBAlHYAIEaMQFnoECBoQAQ&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firbis_nbuv%2Fcgirbis_64.exe%3FI21DBN%3DLINK%26P21DBN%3DUJRN%26Z21ID%3D%26S21REF%3D10%26S21CNR%3D20%26S21STN%3D1%26S21FMT%3DASP_meta%26C21COM%3DS%262_S21P03%3DFILA%3D%262_S21STR%3DPmv_2014_8_26&usg=AOvVaw0hMxbJ5YWdu9nYZH6uMh8Z&opi=89978449 (дата звернення: 25.04.2026).
15. Слісаренко О. М. Утворення україно-шведського союзу під час Великої Північної війни. Проблеми всесвітньої історії. 2018. № 2 (6). С. 100–115. URL: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/naukovyi-zhurnal-problemy-vsesvitnoi-istorii/> (дата звернення: 12.04.2026).
16. Стецюк Ю. Роль країн–учасниць у поділах Речі Посполитої та інтерпретація проблеми в історіографії. Студентський науковий вісник. 2019. Вип. 44. С. 95–99. URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapusku/stud-visnuk/stud_visn_19_44.pdf (дата звернення: 26.04.2026).
17. Філатова О. Поділи Речі Посполитої. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

- Серія: Історичні науки. 2017. № 5 (354). С. 104–117. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/items/f93bfa6d-5129-42e1-ac6b-66076bbfdb11> (дата звернення: 28.03.2026).
- 18.Цьольнер Е. Історія Австрії / пер. з нім. Р. Дубасевич та ін. Львів : Літопис, 2001. 712 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk642371.pdf> (дата звернення: 22.03.2026).
- 19.Шульце Г. Історія Німеччини / пер. з нім. О. Насика. Київ : Наука, 2010. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiDn_bujbmUAxV_QIUIHXc4EMMQFnoECBgQAQ&url=https%3A%2F%2Fbooks.google.com%2Fbooks%2Fabout%2F%25D0%2586%25D1%2581%25D1%2582%25D0%25BE%25D1%2580%25D1%2596%25D1%258F%25D0%259D%25D1%2596%25D0%25BC%25D0%25B5%25D1%2587%25D1%2587%25D0%25B8%25D0%25BD%25D0%25B8.html%3Fid%3Dqr9uqkGr2nYC&usg=AOvVaw3EAepPhF3KOW5aKOZFKS05&opi=89978449 (дата звернення: 09.04.2026).
- 20.Besser J. von. Preußische Krönungs-Geschichte, Oder Verlauf der Ceremonien... Berlin, 1712. URL: <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/df/81845/9> (дата звернення: 11.03.2026).
- 21.Blanning T. Frederick the Great: King of Prussia. London : Penguin Books, 2016. 672 p. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjFp7OsjrmUAxUZOBAlHYAIEaMQFnoECBoQAQ&url=https%3A%2F%2Fbooks.google.com%2Fbooks%2Fabout%2FFredrick_the_Great.html%3Fid%3DKh92CgAAQBAJ&usg=AOvVaw1wuh2-OVI9BSiJvqGRT1El&opi=89978449 (дата звернення: 13.04.2026).
- 22.Carlyle T. History of Friedrich II. of Prussia: Called Frederick the Great. 1869. URL: <https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=ZnwwDbVDxEAC&oi=fnd&pg=PA1&dq=.+Carlyle+T.+History+of+Friedrich+II.+of+Prussia,+called+Frederick+the+Great+:+in+8+vol.+London+:+Chapman+and+Hall,+1898.+Vol.>

[VII.+493+p.&ots=U1OZpLZ6AB&sig=GkRNUh6iWTjMQsEJbH-vOsWxHcU](#) (дата звернення: 11.04.2026).

23. Coxe W. History of the House of Austria, from the Foundation of the Monarchy by Rhodolph of Hapsburgh, to the Death of Leopold the Second: 1218 to 1792. Third Edition. London : Henry G. Bohn, 1854. Vol. III. 590 p. URL: <https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=mbAZG11ruJsC&oi=fnd&pg=PA1&dq=23.%09Coxe+W.+History+of+the+House+of+Austria,+from+the+Foundation+of+the+Monarchy+by+Rhodolph+of+Hapsburgh,+to+the+Death+of+Leopold+the+Second:&ots=jTtY388HkE&sig=5bh0jts-5ZIpAqzopxykZ5HSX0c> (дата звернення: 25.04.2026).
24. Crawford M. Frederick I / III, the krontraktat, and the Brandenburg - Prussian reaction to the accession of Philip V of Spain a straightforward case? Magallánica: revista de historia moderna. 2024. Vol. 10, Iss. 20. URL: <http://fh.mdp.edu.ar/revistas/index.php/magallanica/article/view/9610> (дата звернення: 01.04.2026).
25. Dhondt F. German or European? Jülich and Berg between Imperial and Public International Law. Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs. 2013. Vol. 3, Iss. 2. P. 306–318. URL: <https://hal.science/hal-02912131/> (дата звернення: 07.03.2026).
26. Dover G. J. W. A. The Life of Frederic the Second, King of Prussia. New York : J. & J. Harper, 1832. Vol. II. 362 p. URL: <https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=UcI9AAAAYAAJ&oi=fnd&pg=PA29&dq=26.%09Dover+G.+J.+W.+A.+The+Life+of+Frederic+the+Second,+King+of+Prussia.+New+York+&ots=ZWkQ4qqyLn&sig=4mlQ2L3fk8vSAvqUOKi1pc-Kumc> (дата звернення: 25.04.2026). !
27. Duffy C. Frederick the Great: A Military Life. London : Routledge, 2017. 407 p. URL: <https://api.taylorfrancis.com/content/books/mono/download?identifierName=doi&identifierValue=10.4324/9781315684215&type=googlepdf> (дата звернення: 22.04.2026).

28. Dwyer P. G. *The Rise of Prussia 1700-1830*. London : Routledge, 2000. 336 p.
URL:
<https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=FEDKAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Dwyer+P.+G.+The+Rise+of+Prussia+1700-1830.+London+&ots=UgJAJ7PqiS&sig=2TVDAztK-ftlaXiSo2qOVuhVeog>
(дата звернення: 25.02.2026).
29. Frederick II, King of Prussia. *Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen*. URL: <https://archive.org/details/politischecorres21freduoft/mode/2up>
(дата звернення: 11.03.2026).
30. Frederick the Great and the Battle of Leuthen / ed. by Samuel J. Lewis. *Studies in Battle Command*. P. 7-10. URL:
<https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA529608.pdf> (дата звернення: 25.04.2026).
31. Friedrich K. *Brandenburg-Prussia, 1466–1806*. London : Palgrave Macmillan, 2011. 176 p. URL:
<https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=o5hGEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR1&dq=31.%09Friedrich+K.+Brandenburg-Prussia,+1466%E2%80%931806.+London+:+Palgrave+Macmillan&ots=CmQYa1KvXi&sig=fJfGM8SOuozU8Ls9I3fdsWkerqU> (дата звернення: 02.04.2026).
32. Friedrich K. *The Other Prussia: Royal Prussia, Poland and Liberty, 1569–1772*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. 308 p. URL:
<https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=3pdTHkGcs1wC&oi=fnd&pg=PR11&dq=32.%09Friedrich+K.+The+Other+Prussia:+Royal+Prussia,+Poland+and+Liberty,+1569%E2%80%931772.+Cambridge+:+Cambridge+University+Press,&ots=ClkbcPyqq&sig=QRYsIWCJndsne7PQa76xWgArBco> (дата звернення: 27.04.2026).
33. Gorski P. S. *The Making of Prussian Absolutism: Confessional Conflict and State Autonomy under the Great Elector, 1640-1688*. *American Journal of Sociology*. 1995. Vol. 100, No. 1. P. 1–47. URL:
https://www.academia.edu/14192218/The_Making_of_Prussian_Absolutism

[Confessional Conflict and State Autonomy under the Great Elector 1640-1688](#) (дата звернення: 23.03.2026)

34. Gorski P. S. The Protestant Ethic Revisited: Disciplinary Revolution and State Formation in Holland and Prussia. *American Journal of Sociology*. 1993. Vol. 99, No. 2. P. 53. URL: <https://eclass.aegean.gr/modules/document/file.php/SOC120/gorski%20the%20protestant%20ethic%20revisited.pdf> (дата звернення: 22.03.2026)
35. Haythornthwaite P. Frederick the Great's Army (3): Specialist Troops. Oxford : Osprey Publishing, 2012. 48 p. URL: [https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=TivDCwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP4&dq=33.%09Haythornthwaite+P.+Frederick+the+Great%E2%80%99s+Army+\(3\):+Specialist+Troops.+Oxford+:+Osprey+Publishing,+1992&ots=ip4-53Z_dk&sig=M0jLN_iKLnrEyB6e8c0LT-fya7Q](https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=TivDCwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP4&dq=33.%09Haythornthwaite+P.+Frederick+the+Great%E2%80%99s+Army+(3):+Specialist+Troops.+Oxford+:+Osprey+Publishing,+1992&ots=ip4-53Z_dk&sig=M0jLN_iKLnrEyB6e8c0LT-fya7Q) (дата звернення: 15.04.2026).
36. Kriele J. L. Schlacht bei Kunersdorf und Frankfurt am 12. August 1759. URL: https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=0eZkCgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=34.%09Kriele+J.+L.+Schlacht+bei+Kunersdorf+und+Frankfurt+am+12.+August+1759&ots=aRBqqSBeA_&sig=8cXBTGRSTBarHabwOgIdBfeEPIA (дата звернення: 21.04.2026).
37. Lloyd H. The History of the Late War in Germany, Between the King of Prussia... Vol. 2. URL: <https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=AuwEAAAAYAAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=35.%09Lloyd+H.+The+History+of+the+Late+War+in+Germany,+Between+the+King+of+Prussia...+Vol.+2&ots=aev4VpBgri&sig=rADGO1qRsRvO3osctcw0FpxC9Iw> (дата звернення: 21.03.2026).
38. Longman F. W. Frederick the Great and the Seven Years' War. URL: https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=A5AAQAAMAAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=36.%09Longman+F.+W.+Frederick+the+Great+and+the+Seven+Years%27+War.&ots=0pEh9Pn8KV&sig=C4GWuw8xc2PEQrdKT0AUja_Gcmo (дата звернення: 25.03.2026).

39. Mouli L. H. The History of Seven Years' War. *International Journal of Multidisciplinary Educational Research*. 2016. Vol. 5, Iss. 7(4). P. 109–122. URL: [http://ijmer.s3.amazonaws.com/pdf/volume5/volume5-issue7\(4\)-2016.pdf](http://ijmer.s3.amazonaws.com/pdf/volume5/volume5-issue7(4)-2016.pdf) (дата звернення: 28.04.2026).
40. Reddaway W. F. *Frederick the Great and the Rise of Prussia*. New York : G. P. Putnam's Sons, 1904. 457 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.175941> (дата звернення: 25.03.2026).
41. Redman H. J. *Frederick the Great and the Seven Years' War, 1756–1763*. Jefferson : McFarland & Company, 2014. 612 p. URL: <https://archive.org/details/frederickgreatse0000redm> (дата звернення: 01.04.2026).
42. Scott H. M. *The Emergence of the Eastern Powers, 1756-1775*. URL: https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=lc8EMD0JYUAC&oi=fnd&pg=PR10&dq=40.%09Scott+H.+M.+The+Emergence+of+the+Eastern+Powers,+1756-1775&ots=t4Nk0xYzmB&sig=rGL6LB5zq4HciMMwQtc-_R5_ak8 (дата звернення: 06.04.2026).
43. Shek Brnardić T. *The Seven Years War (1756-1763) as a Cultural Zone of Entanglement: Case Studies of Croatian Captives*. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/5c5c/d5c172a949f81900f9c9e5898d9aba1994dc.pdf> (дата звернення: 22.04.2026).
44. Stephenson S. *Old Fritz Stumbles: Frederick the Great at Kunersdorf, 1759. Studies in Battle Command*. P. 13–21. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA529608.pdf> (дата звернення: 25.04.2026).
45. Storring A. L. “Our Age”: Frederick the Great, Classical Warfare, and the Uses and Abuses of Military History. *International Journal of Military History and Historiography*. 2022. Vol. 42, Iss. 2. P. 323–353. URL: https://brill.com/view/journal/*ls/ijmh/42/2/article-p323_003.xml (дата звернення: 10.04.2026).
46. Weed J. B. *Hohenzollern Prussia: Claiming a Legacy of Legitimacy* : University Honors Thesis / Portland State University. Portland, 2015. 66 p.

URL: <https://pdxscholar.library.pdx.edu/honorstheses/177/>

(дата

звернення:05.04.2026)